KUR'ÂNI ANLAMADA TEMEL BİR PROBLEM (TE'VİL)

Doç Dr. Yusuf IŞICIK

ESRA YAYINLARI
Kürkçü Mah. Kardeşler Sk. 3
Tel: 0 332 350 48 45 Fax: 351 71 74
KONYA

Esra Yayınları Yayın No: 230

ISBN
975-7173-63-0

Dizgi / Esra Dizgi Servisi
Kapak / Ahmet Efe
Sayfa Düzeni / Ahmet Acar
Baskı / Bayrak Matbaası

İstanbul Ekim 1997

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

A.e. : Aynı eser
Age. : Adı geçen eser
A.y. : Aynı yer
Bk. : Bakınız
C. : Celle Celâluhû
c. : Cilt
h. : Hicrî
krş. : Karşılaştırınız
m. : Milâdî
Nşr. : Neşreden, neşri
R. : Radıyallâhu anh
s. : Sahife
S. : Sallallâhu aleyhi ve sellem
Şrh. : Şerh, şerhi
thk. : Tahkik, tahkiki
Tsz. : Tarihsiz

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm'de te'vil kelimesini konu alan bu mütevâzî çalışmamız, "Istılahta ve Kur'an'da Müteşâbih", "Müşkilu'l-Kur'ân" ve "Kur'an'da Nesh" konularını da içine alacak olan : **"Kur'an'ı Anlamada Temel Birkaç Problem"** adıyla tamamlamayı plânladığımız müstakil çalışmamızın ilk bölümünü teşkil etmektedir.

Bu çalışmaya bizi sevkeden en önemli âmil, Kur'ân-ı Kerim'de, insanların anlayamayacakları bâzı âyetlerin bulunduğu şeklinde çok eskilere dayanan bir iddianın mevcûdiyeti, buna karşı verilen cevaplar ve mesele etrafında kopan münâkaşalardır. [1]

Böyle bir iddia, temelde, Âlu İ'mrân Sûresi'ndeki âyet-i celîlede[2] geçen *te'vil* kelimesine yüklenilen yanlış manâdan kaynaklanmıştır. Kur'an'daki *te'vil*, sonraki dönemlerde kullanılan, *usûl* ıstılâhındaki te'vil ve bir sözü açıklamak ve anlamak manâsına gelen *tefsir* kelimeleriyle karıştırıldığı için, böyle bir problem doğmuştur.

Kanâatimizce, hiçbir kelime, Kur'ân'ı anlamada te'vil kelimesi kadar önemli olmamıştır. Zira, çeşitli sebeplerle kendilerine yanlış manâlar yüklenilen diğer bazı Kur'ânî lâfızlar, sâdece içinde geçtikleri âyetlerin yanlış veya eksik anlaşılmalarına sebep olmuş olabilirler ama, bu kelime, bütün Kur'ân'ı ilgilendirmiştir. Bu sebepten biz, bu çalışmamızda, sahih nakiller ve Kur'ân'ı anlamada hüccet olan ilk dönem Arapçası ışığında ve Kur'ân'ın siyâkını gözönünde bulundurarak, Kur'an'da *te'vil* konusuna açıklık getirmeye çalıştık.

1- Bkz., Abdul-Ali Muhammed b. Nizâmuddîn el-Ensârî, Fevâtuhu'r-Rahamût bi Şerhi Müsellemi's-Subût, Bulak, 1324, II, 17-19.

2- 3 Alu İ'mrân 7

Ortaya koymağa çalıştığımız sonuca ulaşırken, büyük müfessir *İbnu Cerîr et-Taberî* (310 h.)nin emsâlsiz eseri, dâima rehberimiz oldu. O'nun, birçoklarının zannettikleri gibi, yığın yığın rivâyetlerle insanı şaşkın ve çâresiz bırakan sıradan ve metodsuz bir *rivâyet tefsîri* değil de, senedleriyle verdiği çok kıymetli rivâî bilgiler yanında, birçok değerli mütâlâa, istidlâl ve tercihlerle dolu müstesnâ bir tefsir olduğunu, bu çalışmamız sırasında daha yakından gördük.

Diğer taraftan, el-Ferrâ (207 h.), *Ebû Ubeyd* (224 h.), *İbnu Fâris* (395 h.) ve *el-Cevherî* (453 h.) gibi muhakkik ilk lûgatçiler de, problemin hallinde bize ışık ve rehber oldular. Kur'ân'ın indiği dönem Arapçasını şâhidleriyle birlikte tesbit ve tescil eden ve bunları ıstılahların hegemonyasından kurtaran eserlerin, Kur'an'ı anlamada ne kadar önemli kaynaklar olduğunu, bir defa daha hatırladık.

Âyet-i kerîmelerin tercemelerinde, çoğu kez, *Elmalılı* Hamdi Efendi merhum (1942 m.)'un değerli tefsirindeki meallerinden faydalandığımızı ve Türkçe'de, hâlâ O'nun akıcı ve sıhhatli tercemelerinden müstağnî kılacak bir meâlin yazılmadığını da, burada belirtmek isteriz.

Çalışmamızın birinci bölümünde, Kur'an'da ve lûgatte *te'vil* kelimesinin genel bir değerlendirmesini yaptık.

İkinci bölümde, *te'vil* lafzının Kur'an'daki anlamını, bu kelimenin geçtiği tüm Kur'an âyetlerini ele alarak belirtmeğe çalıştık. Burada, te'vîl'in ıstılâhî manâsına da yer verdik. Üçüncü ve son bölümü ise, Kur'an'da anlaşılmayan ve tefsiri mümkün olmayan âyetlerin olup olmadığı konusuna ayırdık. Ve bir *sonuçla* çalışmamızı noktaladık.

Başarıya ulaştıran, ancak *Allah*'tır.

Dr. Yusuf IŞICIK
Konya - 1988

GİRİŞ

İLK DÖNEM KUR'AN TEFSİRİNİN TEMEL ÖZELLİĞİ VE GÜNÜMÜZDE BU ÖZELLİĞE OLAN İHTİYAÇ

GİRİŞ

İLK DÖNEM KUR'AN TEFSİRİNİN TEMEL ÖZELLİĞİ VE GÜNÜMÜZDE BU ÖZELLİĞE OLAN İHTİYAÇ

Kur'ân-ı Kerîm, İslâm düşüncesinin bitmez tükenmez kaynağıdır[1]. Sahabe ve onları izleyen **örnek nesiller**, düşünce, hayat ve ahlâk sistemlerini, bu ilâhî kaynağa dayandırdıkları için, ilk büyük **İslâm medeniyeti**'ni kurmayı başarmışlardır. Fikirde ve harekette eşine cihan sahnesinde rastlanmayan bu büyük medeniyetin en önemli özelliği, **Kur'ânî esaslar**'a dayanmış olmasıdır. Bu medeniyetin temelleri, insanı yaratan ve onu en iyi bilen **Allah Teâlâ**'nın [2] Yüce Kitabı'na dayandığı içindir ki, insanın ferdî ve ictimâî problemlerini çözmede, öteki fikir ve ideoloji sistemlerinin ulaşamadıkları başarıya ulaşmıştır.

Kur'ânî düşüncenin, diğer kutsal kitaplarınkinden ayrılan çok mühim bir yanı, O'nun ihtiva ettiği değerlerin, **resmî otorite** vasıtasıyla, hayatın her alanında tatbik edilmiş ve başta kendisine Kur'an inen Peygamber s. ve O'nu takip eden **Râşid Halîfeler** tarafından, bu değerlerin, hiçbir yan tesire mâruz kalmadan doğru olarak yorumlanmış ve **resmî bir görüş** olarak uygulanmış olmasıdır. Yani, Kur'ân'ın hem **nazarî** hem de **amelî** ilk tefsiri, bir taraftan Allah'ın Kitabı'nı en iyi bilen, diğer taraftan da, bu bilgileri yayma ve uygulama yetkisine sahip bulunan kimselerce yapılmıştır. Başka bir

1- Bk., Tirmizi, Sevâbu'l-Kur'an 14; Dârimi, Fezâilu'l-Kur'an 1

2- Bk., 67 Mülk 14

ifadeyle, Allah'ın Kitabı, O'nun C. iradesine uygun olarak kurulan bir toplumun ilk **resmî ideolojisi** olmuştur.[3]

Tarihte, Kur'ân'ın ilk tefsiri, ilmî bir hareket için gerekli her türlü şartların mevcut olduğu bir ortamda gerçekleşmiştir. Bu sebepten, Kur'an tefsiriyle ilgili ilk dönem bilgileri, illegallik'ten uzak, vâzıh ve ilmî'dir; bundan dolayı da, sonraki dönemler ve günümüz için en güvenilir kaynaklardır.

Diğer taraftan, **ıstılahlar**'ın ve teknik tabirlerin hegemonyasından azâde **hâlis** bir Arapçanın hâkim bulunduğu o günün toplumunda, Kur'an, kendi tâbirleriyle anlaşılmış, kendi **hür mesaj**'ına kulak verilmiş ve herhangi bir **doktrin**, Kur'an tefsirine olumsuz etkide bulunmamıştır. Filhakika, daha **Dört Halife** devrinde, birtakım **fikrî** ve **siyâsî** kargaşalar kendisini hissettirmeğe başlamıştı ama, bunlar, ortada her yönüyle bilime ve topluma hâkim bulunan **sünnî** karakterli resmî **otorite** karşısında, kendilerine has bir **illegallik** ve **gizlilik** hüviyetine büründükleri ve Kur'ân'ın **sahih yorumu** dışında geliştikleri için, bugün dahi belli alâmetlerle tanınmaktadırlar ve bu sebeple de, kaynakları bulandırmak gibi tehlikeli bir durum arzetmemişlerdir.

Emevîler zamanında başlayan ve **Abbâsî** yönetimiyle giderek şiddetlenen, Kur'ân'a dayalı sahih düşünceyi ezme girişimleri ve **mihne**'ler daha önceden kadrosunu kurmuş ve yapısını tamamlamış olan **Sünnî-Selefî** anlayışı sindiremediği gibi, aksine onu, çok nâmüsâit şartlar içinde de olsa, yeni atılımlara sevketmiştir. Kur'ân'a dayalı **inanç**, **ahlâk**,

---

3- "Sizler, yeryüzünde Allah'ın şahidlerisiniz." Buhârî, Cenâiz 85; Müslim, Cenâiz 60; İbnu Hanbel II, 499, 528

ibâdet ve **muâmelât** esaslarının, en ilmî, en hür ve en şâheser yorumlarla âbideleştiği dönemler, ne enteresandır ki, o mihne dönemleridir. Artık, **Kur'ân'ın örnek** olarak en güzel ve en doğru tefsiri, muhtelif açılarıyla **tescil** edilmiş ve Allah'ın: "Zikr'i biz indirdik ve onu koruyacak olan da şüphesiz biziz." [4] va'di böylece gerçekleşmiştir.

Hind, İran ve **Yunan** düşüncesiyle İslâmî muhitlerin fikir kargaşalarına sahne olduğu çağlarda, Kur'anı anlamada, büyük **inhiraflar** meydana gelmiş, Kur'ân'dan uzak bir *rasyonalizm*, Sünnet'e bağlı fikir geleneğine, görünürde galebe çalmıştır. Fakat, ilk dönemlerin *sahih İslam potansiyeli, Ehl-i Sünnet* dışı muhtelif fırkalara ve ilhâdî akımlara karşı *yeni sîmalar* yetiştirmiş ve Kur'ân'ın sahih yorumu ayakta durmayı başarmıştır.

Ancak, bu mücadeleler sonunda, **Kur'anî düşünce**, hayli yorgun ve bitkin düşmüş, Kur'ân'ın *inanç, ahlâk,* **ibâdet** ve **muâmelât** esasları, belli ekollerin ıstılah ve düşünce kalıpları içine hapsedilmiş, *tefsir*'de eski canlılık, kaynaklara bağlılık ve hür düşüncenin yerini, tahkik etmeden yapılan nakiller, sonraki dönemlerde gelişen ıstılahlara göre ayetleri yorumlamalar ve kuru bir cedel ve münakaşa metodu almıştır. Artık insanlar, Kur'ân'da *hidâyet* ve *irşâd* değil, kendi mezhep ve görüşlerini arar olmuşlardır. Kur'an, **fıkhî, kelâmi, nahvî** ve **belâgi** nükte ve izahlarla, adeta üzerinde çeşitli şerh ve hülasalar yapılan bir mantık veya belagat kitabı haline getirilmiştir.[5]

Bu olumsuz gelişmelerin, Kur'an'ı anlamada meydana

4- 15 Hicr 9

5- Krş., Cerrahoğlu, Tefsir Usulü, Ankara 1976, s. 313

getirdiği çok mühim iki engel, tefsirde **taklîd** ve ıstılahçılıktır. Sayıları yüzlere varan birçok Kur'an ayeti, sırf bu yüzden mensûh telakkî edilmiş[6] ve yine bu *ıstılah* ve *taklid* hastalığı yüzünden, Kur'ani kavramlar, asırların ıstılahlarına göre anlaşıldığı için, büyük çıkmazlara girilmiştir. Diğer taraftan, Kur'an tefsirinde bütünlüğe riayet edilmediği ve Allah'ın Kitabı'nın, konuları çeşitli amaçlarla ve muhtelif yerlerde parça parça işleyiş üslûbu dikkate alınmadığı için, **Müşkilü'l-Kur'an** konusu, tefsirde büyük bir problem olmuş[7] ve birçok ayet, **ortam ve şartlar espri**si gözardı edildiği, dolayısıyla da birbirleriyle çelişkili görüldüğü için, mensuh kabul edilmiştir.

Bugün *İslâm Dünyası*, çeşitli olumsuz ve yan etkilerden uzak bir tefsir hareketine ve Kur'ân'a dönüş hamlesine, her şeyden çok muhtaçtır. Şayet, her vaktin bir vacibi varsa, bugünün vacibi de Kur'ân'a dönmektir. Ancak **sünnî-selefî metodla Kur'ân'a Dönüş ülküsü**'nün önünde, **dâhilî ve mahallî** birtakım engeller vardır. Bunları, toptan **"fanatizm"** diye ifade edebiliriz. Zira, Kur'ân'a dönüşün önünde, ilimde gerileme dönemlerinde ortaya çıkmış **taklid zihniyeti** ve bu zihniyetin asırlık geleneği vardır. Gelenekler, her zaman, İslâmî öze bağlı yeniliklerin en büyük düşmanı olmuştur. Çünkü, hurafelerden beslenen gayr-i İslâmî gelenekler, ayakta durabilmek için dînî kisveye bürünür, yenilikler de her zaman dîne karşı görülür. Budan dolayı; başta tefsîr olmak üzere, taklid

---

6- Bkz., Cerrahoğlu, a.g.e., 179

7- Bkz., Zerkeşî Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh, el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an, Mısır, 1957/1376 II, 45-48; Cerrahoğlu, age., 176

dönemlerinde ciddî yaralar alan ve klâsik kalıplara hapsedilen dînî ilimler, Kur'ân'a dönüş programı içerisinde, kendi dinamizmine ve öz kaynaklarına yeniden kavuşturulurken, büyük zorluklarla karşılaşılacağı muhakkaktır.

Bunun için, her **ihyâ** ve **tecdîd** çağında, İslâm'ı, içinde bulunduğu buhrandan kurtaran **sahîh nakiller**'e tekrar dönülmesi zarûrîdir. İslâm ve İslâmî ilimlerin, diğer sistem ve disiplinlerden ayrı en önemli özelliği, İslâmın ve İslâmî İlimlerin, **sahîh menkûlât**'a istinâd etmiş olmasıdır. Hem nazariyatı, hem de tatbîkatı bakımından büyük ve zengin değerlere sahip bulunan **İslâmi ilimler** ve özellikle **tefsir ilmi**, kendi kaynaklarına ve bu kaynakları kavrayabilen elemanlarına şiddetle muhtaçtır.

Bugünün araştırıcıları, geleceğin o mutlu **ilmî hamle**'sine zemin olacak hazırlık çalışmalarına itina göstermelidir. Çeşitli olumsuz şartlarla karşı karşıya bulunan ve muhtelif zorluklar ve acılarla pençeleşen bir milyarlık **İslâm Âlemi**, ilmî bir uyanışla ancak meselelerin üstesinden gelebilecektir.

1. BÖLÜM

LUGATTE VE KUR'ÂN-I KERİM'DE TE'VİL KELİMESİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

LUGATTE VE KUR'ÂN-I KERİM'DE TE'VİL KELİMESİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

A- Kur'ân'ın Anlaşılmasında Halis Arapçanın Önemi

Istılah, bir kelimenin lugavî anlamı dışında kazandığı **farklı** manadır.[8] Istılahlar, bir bakıma, geniş insan kitlelerinin değil, belli ilim ve branşların ve bu branşlara mensup ihtisas ehlinin anlaşma vasıtalarıdır. İlimlerde **ıstılahlar**'ın önemi inkar edilemez. Çünkü, zihinlerde muayyen manaları çağrıştıran ve yüklü anlamlar taşıyan ifadelere büyük ihtiyaç vardır. Terimler, uzun ta'riflerin veya geniş manaların özetini sunan **teksîfî** lafızlardır.

Bazı kelimeler, dil tarihi içerisinde dönem dönem çeşitli **terminolojik manalar** kazanırlar ve bu manalarla, **vaz'î** olan aslî manalar arasında çoğu kez büyük farklılıklar ortaya çıkar. Gerçi, bir lafzın lugavi manasıyla **ıstılâhî** manası arasında, temelde bir **irtibat** -daima olmasa bile-, ekseriya mevcuttur. Ancak, herhangi bir konuşma veya yazıyı sıhhatli bir şekilde anlayabilmek, lafızların lugavî ve ıstılâhî manaları arasındaki farkları bilmeğe bağlıdır.

Bu sebepledir ki, bilhassa **dînî** metinlerde yer alan ve çeşitli dönemlerde farklı manâlar ifade eden bazı lafızlar, kendi dönemlerindeki mahsus manaları dikkate alınmadığı

8- Bk., Cürcânî Alî b. eş-Şerîf, Ta'rîfat, Derseâdet 1318, s.18; Muhammed Ali b. Ali et-Tehânevî, Keşşafu Istılâhâti'l-Funûn, Kalkütâ, 1862, II, 822

için yanlış anlaşılmıştır. İşte, üzerinde durmak istediğimiz **te'vil** kelimesi, bu konuda çok bariz bir örnek teşkil eder.

Daha çok dini konularda lafızların ıstılah manalarını kullanan, fakat umumiyetle kelimelerin lugat manalarını tercih eden **Kur'an-ı** Kerim'de **te'vil** kelimesi, denebilir ki, geçtiği **onbeş** kadar yerde[9] hep aynı manadadır. Ufak-tefek farklılıklar hariç tutulursa, bu manayı : "**Rücû etmek ve varacağına varmak**" diye özetleyebiliriz. Bir şeyin rücû etmesi : o şeyin aslına dönmesi, vakti geldiğinde vuku bulması, ortaya çıkması, nasıllık ve niceliğinin, mahiyet ve künhünün tebeyyün ve tezahür etmesidir.

Bu kelimenin, "birşeyin varacağına varması, tahakkuku, mahiyet ve sonunun ortaya çıkması" anlamı, aşağıdaki ayetlerde açıkca görülür :

1. "Ey iman edenler ! Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin. Eğer, bir şeyde ihtilafa düşerseniz, onu, Allah'a ve Peygamber'e arzedin; şayet Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsanız. İşte bu, en hayırlı ve **te'vil** (sonuç) bakımından en güzel olandır."[10]

2. "O kafirler, Kur'ân'ın **te'vil**'ini (bildirdiği hakikatlerin akıbet ve sonucunu) bekliyorlar ! O'nun te'vilinin (akıbetinin) geleceği gün, önceden onu unutmuş olanlar diyecekler ki: 'Gerçekten Rabbimizin elçileri hakkı tebliğ etmişler. Şimdi bizim şefaatçilerden biri var mı ki bize şefaat etsinler yahut geri döndürülür müyüz ki bu yaptıklarımızdan başkasını

9- 3 Alu İmrân 7; 4 Nisâ 59; 7 A'râf 53; 10 Yunus 39; 12 Yûsuf 6,21,36,37,44,45,100,101; 17 İsrâ 35; 18 Kehf 78, 82

10- 4 Nisa 59

yapsak ?' Yok, doğrusu onlar kendilerine yazık ettiler ve uydurdukları şeyler onlardan kaybolup gitti." [11]

3. "Yûsuf, ebeveynini tahtın üzerine çıkardı. Hepsi Ona secdeye kapandılar. 'Ey babacığım dedi. İşte daha önceki rüyamın te'vili (ortaya çıkışı) ! Gerçekten Rabbim onu hak kıldı." [12] Şimdi, **te'vil** kelimesinin bu anlamını, delilleriye gözden geçirelim :

"E.v.l.: maddesinde iki temel mana vardır :

a. Bir şeyin başlangıcı,

b. Sonuç ve bitimi

Meselâ, ilk anlamına gelen (الأَوَّل) kelimesi, birinci kök mana ile alakalıdır. Dağ keçisinin erkeği'ne ad olarak verilen (الأَيِّل) kelimesi de, ikinci kök mana ile ilgilidir. Dağ keçisine bu adın verilmesinin sebebi, bu hayvanın dağa çekilip orada barınmasındandır.

" "آلَ - يَؤُولُ" rücu etmek (رَجَعَ) manâsına gelir. " أَوَّلَ " de : (أَرْجَعَ) ve (رَدَّ) demektir."أَوَّلَ الْحُكْمَ إِلَى أَهْلِهِ" : Hükmü ehline irca etti, ulaştırdı" demektir. "الإِيَالَة" kelimesi de, bu maddeden olup, "yönetmek, çekip çevirmek yani siyaset" demektir ki, kişi halkını iyi idare ettiğinde :

(آلَ الرجل رعيته يَؤُولُهَا) denilir. Yine aynı kökten, kişinin hane halkı ve ehl-i beytine : آلُ الرَّجُل denilir. Zira, ehl ü iyâli kişiye, kişi de ehlü iyaline raci'dir. Aynı şekilde :

(تَأوِيلُ الْكَلَام) terkibi de :آلَ - يَؤُولُ" kabilinden olup, sözün akıbeti ve varacağı sonuç demektir. Nitekim ayette;

11- 7 A'raf 53

12- 12 Yûsuf 100

"هَلْ يَنْظُرُونَ إِلاَّ تَأْوِيلَهُ" buyrulmuştur.[13] Yani; Onlar Kur'anın ihtiva ettiği hakikatlerin, kıyamet günü diriltilip haşroldukları vakit ortaya çıkmasını bekliyorlar' demektir." [14]

Görüldüğü gibi, **te'vîl** kelimesi, Arap dilinin diğer milletlerin kültürleriyle yüzyüze gelmesinden ve çeşitli ilmî ve fikri cereyanlara bağlı olarak muhtelif **ıstılahlar'ın** ortaya çıkmasından önceki halis ve saf döneminde, **tefsir ve şerh** etmek gibi bir manâya gelmemektedir. Kur'an-ı Kerîmi anlamada **esas** olan dilin ise, saf, hâlis ve acem tesirinden uzak **Mü bîn Arap** Dili olduğu, şüphe götürmeyen bir gerçektir. Nitekim : "O'nu **Rûhu'l-Emîn, açık bir arapça** dil ile, inzar edenlerden olasın diye senin kalbine indirdi." [15]

"Onların : 'Kur'anı bir beşer O'na öğretiyor' dediklerini biz biliyoruz. Dedikleri o kimsenin dili a'cemîdir; halbuki bu (Kur'an) **açık bir arapça'dır.**" [16]

Kur'an-ı Kerîmin, **mübîn** bir arapça olması, hem başka dillerden girme kelimelerin O'nda bulunmamasını, hem de Arap dilinin, Kur'ân'ın nüzûlundan sonraki dönemlerde kazandığı birtakım **müvelled lafız, mana ve telâkkî** (ıstılah)lardan âzâde olmasını gerektirir. Binâenaleyh, Kur'ân'ın anlaşılmasında, O'nun saf arapça karakteri hesaba katılmalı, Kur'an lafızlarının **Ümmî Arap Kavmi'ne** hitap eden anlamlarından, herhangi bir **şer'î tahsîs ve açıklama** olmadıkça uzaklaşılmamalıdır. Nitekim şu âyet-i kerimeler, Kur'ân'ın

---

13- 7 A'raf 53

14- Bk., İbnu Fâris Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya, Mu'cemu Mekayisi'l-Luğa, Mısır 1969/1389 I, 158-162

15- 26 Şuara 193-195

16- 16 Nahl 103

dilinin, ümmî Arap kavminin hâlis lisanı olduğuna işâret etmektedir :

1. "O ki, ümmîler içerisinde, kendilerinden bir elçi gönderdi." [17]

2. "Onlar ki, kendi yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı olarak buldukları Ümmî olan nebî elçiye tâbî oluyorlar." [18]

Birinci ayette, hem **elçi**'nin, hem de kendilerine elçi gönderilen insanların yani Arapların **ümmî** oldukları belirtiliyor. İkinci ayette ise, yine, elçi'nin ümmiliği beyan ediliyor; ayrıca ümmîlerden olmayan **Yehûd** ve **Nasârâ**'nın, **ümmî** olan **peygambere** tâbi oldukları anlatılıyor. Elbette, ümmîlere gönderilen ve kendisi **ümmî** olan **elçi**'ye indirilen Kitab'ın ve verilen diğer ta'limatın, ümmî karakter ve üslûpta olması gerekir ki, Kitap **mübîn** olsun ve muhataplar için bu mübînlik bir anlam ifade etsin. Kur'an ve Hadislerdeki, tefennünden uzak bu sâde ve ümmî tabiat, bazı ayet ve hadislerde dile getirilmiş, dîni anlama ve tatbikte buna bir **ölçü** olarak riayet edilmiştir.[19]

17- 62 Cuma 2

18- 7 A'raf 157

19- Meselâ, bir defasında, bazı **sahabe** tarafından, Peygamber s.e, **ay**'ın çeşitli görüntüleri, bunun niçin böyle olduğu sorulmuş, akabinde inen ayette ise, soruya uygun olarak meselenin bilimsel yönü değil de, **şer'î** ve insanları ilgilendiren diğer yönleri açıklanmakla yetinilmiştir (bkz., 2 Bakara 189 ve el-Kasimî Muhammed Cemâluddîn, Mehâsinu't-Te'vil, Mısır 1957/1376 III, 469). Diğer taraftan, Hz. Peygamber de, dînî ibadetlerde gerekli olan elemanter bilgi ve araçların tesbitinde, **ümmîlik** çerçevesinden dışarı çıkmamıştır. Ramazan ve bayram hilâllerinin tesbitiyle, **kıble**'ye nasıl yönelineceği hususunda koyduğu son derece pratik ve her dönemde uygulanabilir sâde ölçüler, burada anmağa değer ilginç örneklerdir. (Bk., Buhârî, Savm 11-13; Müslim, Sıyam 15; Tirmizî, Salât 139; Muvatta' kıble 8)

Te'vil kelimesinin, Kur'ân'ın nâzil olduğu dönem Arapçasındaki manâlarını tesbit etmek, meseleyi vuzuha kavuşturmada çok önemli bir husustur. Çünkü, Kur'an-ı Kerim veya Sünnet'te herhangi bir **tahsis** ya da **açıklama** bulunmadığı sürece, Kur'ân'daki bir kelimenin anlamı, o kelimenin **arap dili**'ndeki manalarından biri veya birkaçından ibaret olacaktır. Bu sebepledir ki biz, konumuz olan te'vil kelimesinin halis Arapçadaki kullanılışını tesbit etmek için, işte **İbnu Faris** (395)in ünlü kitabı **"Mu'cemu Mekayîsi'l-Luğa"** adlı eserinden başladık. Çünkü, İbnu Fâris'in, kelimelerin anlamlarını, **dil'deki asıl** manâlarıyla verirken çok titiz davrandığına şahit olduk.

B- Kaynaklardaki Bilgi Çelişkisi :

Bununla beraber, lûgat bilgisine dayanan önemli bir meselede sonuca ulaşırken, tek bir kaynağa istinad edivermenin de yeterli olmayacağı, bir gerçektir. Şu kadar var ki, kaynakların, bu konuda bilgi verirlerken, kelimenin **hakîkî** manâsıyla, sonraki dönemlerde ortaya çıkmış olan manâlarını birbirine karıştırıp karıştırmadıklarına ve kelimeyi tahlil ederlerken *tezad*'a düşüp düşmediklerine de bilhassa dikkat etmek gerekiyor. Çünkü, her **fen**'de-bilhassa **fıkıh ilmi**'nde-olduğu gibi, **dil**'de de, ne bulduysa alan, bilgileri **yaş-kuru** demeden disiplinsiz bir şekide istif eden eserler az değildir.

Meselâ **İbnu Manzûr** (711) un meşhur ve değerli eseri **"Lisanu'l-Arab"**, bu tür, **ansiklopedik** bir lûgat kitabıdır. Kelimelerle ilgili yığın yığın ma'lûmatı ihtiva eden bu eser, esasen, sadece dil konusunda değil, diğer bazı konularla ilgili

olarak da pek çok bilgiyi, araştırıcıların istifadesine sunmuş olmakla, büyük bir **edebî ve dînî** hizmeti îfa etmiştir. Ancak, araştırıcı, bu bilgi yığınları içinde kaybolmamalı, bulduğu her şeyle, menşe' ve mevziini tesbit etmeden **ihticac'**a kalkışmamalıdır. **İbnu Manzûr** (711), konumuzu ilgilendiren **te'vil** kelimesi hakkında, kaynak da göstererek birtakım bilgiler verir. Biz bu bilgileri, **iki kategori**'de gözden geçireceğiz :

"**Mücahid**, A'raf sûresineki 'هَلْ يَنْظُرُونَ إِلاَّ تَأْوِيلَهُ' : Onlar, Kur'ân'ın te'vilini bekliyorlar' ayetini şöyle tefsir etmiştir : 'Onlar, onun cezasını, karşılığını bekliyorlar." [20]

"**Ebû Ubeyd** (224 h.) de, (وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلاَّ اللَّهُ) : O'nun te'vilini Allah'tan başkası bilmez'[21] ayeti hakkında şöyle demiştir : 'Te'vil : varılacak yer, akıbet ve sonuç demektir. - - maddesinden alınmıştır ki, -(صَارَ إِلَيْهِ) - yani : Bir şey, şuna müncer oldu, şöyle sonuçlandı' demektir. [22]

"Evl, rücû demektir. (آلَ الشَّيْءُ يَؤُولُ أَوْلاً وَمَآلاً)'maddesindendir. (أَوَّلَ إِلَيْهِ الشَّيْءَ) : Bir şeyi, ona ircâ etti, döndürdü, gön derdi' demektir. (أُلْتُ عَنِ الشَّيْءِ) O şeyden geri döndüm' demektir.Hadiste şöyle buyrulmuşturمَنْ صَامَ الدَّهْرَ فَلاَ صَامَ وَلاَ آلَ Kim dehr orucu tutarsa, onu tutmaz ve bir hayra ulaşmaz olsun.* Buradaki(وَلاَ آلَ) : وَلاَ رَجَعَ إِلَى خَيْرٍ anlamındadır.[23]

20- İbnu Manzûr Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Ensârî, Lisânu'l-Arab XIIII,35

21- 3 Alu İmran 7

22- İbnu Manzur, a.y.

*- Zemahşeri (538 h.) hadîs-i şerîfe bu anlamı vermiştir. bk., Cârullah Ebu'l-Kasim Mahmûd b. Ömer ez-Zimahşerî, el-Faik fî Garîbi'l-Hadîs, Muhamed Ebu'l-Fadl İbrâhîm ve Ali Muhammed el-Becâvî thk. ve nşr., Mısır, tsz. I, 65

23- İbnu Manzur, age., xııı, 33.

"هَلْ يَنْظُرُونَ إِلاَّ تَأْوِيلَهُ يومَ يأتي تَأْوِيلُهُ.
"Onlar, onun te'vilini bekliyorlar. Onun te'vili geldiği gün..." [24] ayeti hakkında **Ebu İshâk** (418 h.) demiştir ki : Bunun manâsı şudur : 'Onlar, öldükten sonra diriltilme şeklinde ortaya çıkacak olan durumlarını bekliyorlar. Bu **te'vil**, 'öldükten sonra dirilme ve kıyametin kopması gibi hususları Allah' tan başka kimse bilmez' anlamına (وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلاَّ اللَّهُ) gelen ayetindeki [25] **te'vil**'dir. (والراسخون في العلم يقولون آمنّا) Sözünün anlamı da şudur: 'İlimde rüsuh sahibi olanlar derler ki: Öldük- ten sonra dirilmeğe iman ettik.' **Ebû Mansûr** (370 h.) demiştir ki : 'Bu, güzel bir anlayıştır."[26]

Naklettiğimiz bu mesajlarda, **İbnu Manzur** (711 h.) un, **te'vil** kelimesiyle ilgili - net ve doğru olan- lugavî ma'lumatı gördükten sonra, bu konuda aynı müellifin verdiği, daha çok sonraki dönemlerin tesirinde gelişmiş net olmayan bilgileri gözden geçirelim : "أَوَّلَ الْكَلاَمَ وَتَأَوَّلَهُ" Sözü, ölçüp biçti, onda itinâ gösterdi'[27] demektir. "أَوَّلَهُ وَتَأَوَّلَهُ" Yine tefsir etti' demektir. Nitekim, Allah Teâlâ buyurmuştur ki :

(وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ لَمْ يَكُنْ مَعَهُمْ عِلْمُ تَأْوِيلِهِ)

[28]Burada (وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ) sözü, şu takdirdedir : (لَمْ يَكُنْ مَعَهُمْ عِلْمُ تَأْوِيلِهِ) Te'vilinin (tefsirinin) bilgisi, kendi yanlarında olmayan bir şeyi tekzip ettiler.[29] Bu ayet, **te'vil** ilminin, üzerinde düşünülmesi gerektiğine delildir. Bu âyetin

24- 7 A'raf 53

25- 3 Alu İmran 7

26- İbnu Manzur, age., xııı, 35

27- Anlamada yahut söylemede

28- "Hayır, onar, ilmini ihata etmedikleri ve te'vili (sonuç ve akıbeti) kendilerine henüz gelmemiş olan şeyi tekzîp ettiler." (10 Yunus 39)

29- Yani, "tefsirini bilmedikleri şeyi tekzip ettiler." demek istiyor.

manâsının şöyle olduğu da söylenmiştir: 'Onu tekzip etmelerinden dolayı sonunda başlarına gelecek olan ceza henüz onlara gelmedi.' Bu manâya delil ise, âyetin devamındaki şu ifadedir:

كذلك كذّب الّذين منْ قبلهم فانظر كيف كان عاقبة الظالمين .

Onlardan öncelikler de öyle tekzip etmişlerdi. Ama, bak zalimlerin akıbeti ne oldu !' İbnu Abbas'la ilgili hadiste : 'Allahım, O'nu dinde fakih kıl ve te'vili O'na öğret' buyurulmuştur... Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ (291 h.) demiştir ki: **et-Te'vîl, el-Ma'nâ** ve **et-Tefsîr** kelimeleri, aynı anlamdadır..Leys(175 h.)

Teevvul ve Te'vil : muhtelif manâlara gelen ve ancak, kendi lafzı dışında bir açıklamayla manâsı sahih olarak anlaşılan sözü tefsir etmektir' dedikten sonra, şu şiiri okudu :

نحنْ قتلْناكم على تأويله - كمَا ضرَبْناكم على تنْزيله Yani : 'Onun tenzili uğrunda sizinle savaşmıştık. Bugünse, Onun te'vili uğrunda sizi vuruyoruz."[30]

"**el-Cevherî** (453 h.) şöyle demiştir : Te'vil, bir şeyin, neticede varacağı sonucu açıklamaktır. (أوّل) ve(تأوّل) aynı manâyadır. **el-A'şâ**'nın şu beytinde de böyledir. [31]

على أنّها كانتْ تأوّلُ حبّها - تأوّلَ ربْعيِّ السّقاب فأصْبحا

... Ve **te'vil**, rüyayı ta'bir etmektir. Nitekim Kur'ân'da :

(هذَا تأْويل رؤْياي منْ قبْلُ)

30- İbnu Manzur, age., XXIII, 34; Ayrıca bk., İbnu Fâris, age., I, 162

31- Halbuki hiç de öyle değildir. Zira, beyitte ifade edilmek istenen anlam şudur : "Ona öylesine tutuldu ki, sevgisi kalbinden hiç çıkmadı ve gittikçe büyüdü. Tıpkı, yeni doğan *baharlık yavru deve*' nin, giderek büyüdüğü ve nihayet annesi kadar olup ona arkadaşlık ettiği gibi."

İşte daha önceki rüyamın te'vili (ortaya çıkışı)'[32] buyrulmuştur." [33]

İbnu Manzûr (711 h.)un, tefsirle de alakalı olan bu lûgavî izahlarını, olduğu gibi kabul etmenin imkânsızlığı ortadadır. Önceki iktibaslarımızla tezad teşkil eden ve kendi içerisinde de birtakım tutarsızlık ve **tekellüfler** taşıyan bu açıklamalar üzerinde bazı mütâalâlar yürütmek gerekecektir :

Önce (بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ) ayeti [34] ile ilgili olarak **İbnu Manzûr**'un: (لَمْ يَكُنْ مَعَهُمْ عِلْمُ تَأْوِيلِهِ) şeklindeki tevcihi üzerinde duralım. Buna göre, ayetin manâsı şöyle olmaktadır :

"Onlar, ilmini ihâta etmedikleri ve te'vilinin (yani tefsirinin) bilgisi kendilerinde olmayan şeyi[35] yalanladılar."

Müellif, **bu** manâya sâhip olabilmek için, görüldüğü gibi, Kur'ân'ın **nazm**'ında, birtakım *takdir* ve *tasarruf*'lara gitmiştir.

Bizce, bu yanlış tasarrufların en mühimmi, **cahd-i müstağrak edatı** olan (لَمَّا) nın yerine, mutlak nefy edatı olan(لَمْ) in ikame edilmiş olmasıdır. Ayette : "henüz te'vili kendilerine gelmemiş olan şey" anlamına gelen ibarenin, dikkat çekmek ve zihinlerde çağrıştırmak istediği bir ma'nâ vardır ki o da, **istikbal**'de bir şeylerin geleceği veya tahakkuk edeceğidir. O şeyler, bir gün gelecek ya da vukû bulacaktır; ama henüz gelmemiş olduğu için, **inkâr edenler** onu yalanlamaktadırlar.

32- 12 Yunus 100
33- İbnu Manzur, age., xııı, 35
34- 10 Yunus 39
35- Yani : "Tefsirini bilmedikleri şeyi".

Çünkü, kendi felsefelerine zıt olan o şeyi gözleriyle görmemişlerdir. Birgün gelecek olan o şey, -âyet kendi siyakı içerisinde iyi incelendiğinde anlaşılır ki - kıyâmetin vukûu, insanların yeniden dirilmeleri, hesap ve ceza gibi, Kurânın, her defasında haber verdiği **müstakbel gaybi gerçekler**'dir.

İkinci bir isâbetsiz takdir,(يكون) fiilinin, ayetteki(يأتي) yerine geçirilmiş olmasıdır. Ayet-i kerimede söz konusu edilen şeyin henüz gelmediği anlatılıyor ve bir gün mutlaka geleceği vurgulanıyorken, takdir edilen(يكون) fiiliyle, bu manâ ortadan kalkıyor. Çünkü, bu takdirde, onların bilgi sahibi olmadıkları şey anlamı doğuyor; halbuki ayette, beklenen ve gelecek olan bir şeyden söz ediliyor.

Üçüncü bir su-i tasarruf ta,(تأويله) lafzının başına(علم) kelimesinin takdir edilmesidir. Bu takdire göre;

(بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ)

kavliyle ifade edilen manânın tekrar edilmesi söz konusu oluyor. Halbuki, nazm-ı celîl'in orijinali, siyaktaki manaya yeni bir anlam ilave ediyor. Kur'ân'ın beyan üslubuna uygun olan da budur. Çünkü burada, inkarcıların tekzip ettikleri iki şey vardır : Biri, ilmini kavrayamadıkları şey ki, bu, Kur'andır; diğeri de, henüz kendilerine gelip çatmamış ve vukû bulmamış olan şey ki, bu da, kıyamet ve ahvalidir.[36]

İbnu Manzûr (711 h.) bizim üzerinde durduğumuz ve te'yid ettiğimiz bu manâyı, görüldüğü gibi, zayıf bir kavil olarak, kıyl sîğasıyla şöyle nakletmektedir :

36-وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ cümlesini atıf kabul edersek, manâ budur. Hâliyye kabul edersek, manâ şöyle olur : "Henüz sonucu kendilerine gelmemiş ve vukû bulmamış olduğu için, onlar, ilmini ihâta etmedikleri şeyi yalanladılar."

"Bu âyetin anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir :

"Henüz kendilerine gelmemiş olan ve sonuçta uğrayacak oldukları o âkıbeti (cezayı) yalanladılar.' Buna delil, ayetin devamındaki şu ifadedir :

كذلك كذّب الّذين منْ قبلهم فانظر كيف كان عاقبة الظالمين

Onlardan öncekiler de böyle tekzip etmişlerdi. Bak, zalimlerin akıbeti ne oldu!"[37]

Şimdi de, İbnu Manzûr'un, te'vil'in tefsir anlamına geldiğine **delil** olarak naklettiği şiire gelelim :

نحن ضربْناكم على تنزيله - فَالْيومَ نضربكم على تأويله

"Biz O'nun tenzili uğrunda sizinle savaşmıştık. Bugün de O'nun te'vili için sizi vuruyoruz." [38]

İbnu Sellâm (232) ve **İbnu İshak** (151 h.) demişlerdir ki :

"Abdullah b. Revâha, **Umretu'l-Kazâ'**da Allah'ın Rasûlü'nün devesinin yularından tutmuş çekiyordu. Etrafında Mekke ahalisi ve çocukları toplanmışlar kendisine bakıyorlar, **İbnu Revâha** ise şu şiiri okuyordu :

خَلُّوا بَني الكفّار عن سبيله - خَلُّوا، فكلُّ الخير مع رسوله

نحن ضربناكم على تأويله - كما ضربناكم على تنزيله

ضرْبًا يُزيل الهامَ عن مَقيله - ويُذْهِل الخليلَ عن خليله

"Çekilin O'nun yolundan ey kafir oğulları ! Çekilin, çünkü bütün hayırlar, Allah'ın Rasulü'yle birliktedir. Biz, sizinle, O'nun te'vili uğrunda savaşıyoruz.[39] *Nasıl ki, O'nun tenzîli*

37- İbnu Manzur, age., xııı, 34

38- İbnu Manzur, age., xııı, 34

39-(نَحْنُ قَتَلْناكم على تأويله) Şu takdirdedir : "نحن نقاتلكم على تأويله" İbnu Hişâm Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyub el-Hiyerî el-Meâfirî, es-Sîratu'n-Nebeviyye, Kahire, 1955/1375, Mustafa es-Seka,İ. el-Ebyârî ve Abdülhafız Şelebî thk., III, 371 (Muhakkık'ın dipnotu)

(ni inkâr ettiğiniz) için daha önce sizi vurduğumuz gibi. Öyle bir vuruş ki, başı omuzdan ayırır ve kişiye dostunu unutturur." [40]

ez-Zemahşerî (538 h.) de, bu şiirin, **Abdullah b. Revâha'** ya âit olduğunu söyler. [41] Fakat, siyerci **İbnu Hişam** (213 h.) der ki :

"Bu beyitler, **Ammâr b. Yâsir**'in, başka bir günde (**Sıffîn**' de) söylediği bir şiiridir. Bunun delili şudur ki, İbnu Revâha, burada, müşrikleri kasdetmektedir; halbuki onlar, **Tenzîl** (Kur'an)'i kabul etmiyorlardı ki ! Dolayısıyla, **te'vil** (Kur' anın tefsir ve yorumu) uğrunda, ancak tenzil'e inanmış olanlar öldürülür." [42]

Görüldüğü gibi **İbnu Hişam** (213 h.) şiirde geçen te'vil kelimesinin, "**âkıbet, sonuç, vukû bulma, ortaya çıkma**" anlamlarını gözardı ettiği için, bu sözlerin, **Sahâbî Abdullah b. Revaha** r. tarafından, Mekke'de **Umretu'l-Kazâ** esnasında[43], müşriklere karşı söylenmiş olmasını anlamsız buluyor ve sözkonusu şiirin, kendi tasavvur ettiği manâya uygun bir ortam teşkil eden **Sıffîn** savaşı sırasında, **Ammar b. Yâsir** r. tarafından söylendiğine kail oluyor. Çünkü, birçokları gibi **İbnu**

40- İbnu Sellâm Muhammed b. Sellâm el-Cumehî, Tabakatu Fuhûli'ş-Şuarâ, Kahire 1974(1394, Mahmûd Muhammed Şâkir şrh. ve thk., I, 224; İbnu Hişâm, age., III, 371. İ. İshak'ın rivayetinde, birinci beyitten sonra şu ziyade vardır. (يا رب إني مؤمن بقيله – أعرف حق الله في قبوله)

Yâ Rab ! Ben O'nun söylediklerine inanıyor ve Allah'ın hakkını, O'nu kabul vasıtasıyla tanıyorum.

41- Zemahşeri Cârullah Ebu'l-Kasim Mahmud b. Ömer, Esâsu'l-Belâğa, Kahire, 1960, s.25

42- İbnu Hişam, age., III, 371.

43- Hicretin yedinci yılı zilkade ayında.

Hişam (213 h.) a göre de **te'vil**, "tefsir etmek, yorumlamak ve anlama" manasına geldiğine göre, **İmam Ali** saflarında savaşan **Ammar b. Yâsir**, Hz. Muâviye taraftarlarına karşı şöyle hitap etmiş oluyordu :

"Biz sizinle, daha önce Kur'anı inkar ettiğiniz için savaşmıştık. Şimdi ise, O'ndaki farklı yorumlarımızdan dolayı vuruşuyoruz!"

İbnu Hişam (213 h.) ın bu yanlış değerlendirmesi ve hatalı tevcihi, kendisinden sonraki birçok müellifi yanıltmıştır. Buradaki *te'vil*'in, çeşitli manâlara gelebilen bir sözün, yorum ve tefsiri ile hiç alâkası yoktur. Bu şiirde, işâret edilen hadise ve murad edilen manâ, tamamen ayrıdır. Şöyle ki :

Bilindiği gibi, **Hz. Peygamber**, Hicretin altıncı yılında, *Ashâbı*'yla birlikte umre yapmak üzere **Mekke**'ye doğru yola çıkmıştı. Zira, rüyasında, emn ü asayiş içerisinde Mescid-i **Haram**'a girdiğini, başını tıraş ettiğini, **Ka'be**'nin anahtarını alıp, **huccâc**'la birlikte **Arafat**'a çıktığını görmüştü. Bu, Allah Teâlâ'nın bir va'di manâsını taşıyordu. Çünkü, Peygamber'in rüyaları, sabah aydınlığı kadar açıktır ve vahiy'dir. Bu rüyaya göre, **Müslümanlar**, yakın bir zamanda Mecsid-i **Haram**'a gireceklerdi. İşte bu nedenle, **umre** yapılmak üzere yola çıkılmıştı. Ancak, müşrikler buna razı olmamışlar, iki toplum arasında siyâsî buhran büyük boyutlara varmış, fakat mesele, **Hudeybiye** Musâlâhası'yla çözüme kavuşturulmuş, yani, umre, gelecek yıla bırakılmıştır. Rasulullahın imzaladığı Hudebiye anlaşmasının taşıdığı görünürdeki ağır şartlarını kavrayamayan birçok müslüman, hatta Hz. Ömer için bu olay, çok sarsıcı olmuştu. Lakin Cenab-ı Hak, Ra-

sulünün rüyasının doğru olduğunu ve olduğu gibi çıkacağını, şu ayetiyle beyan etti :

"Şanına yemin olsun ki *Allah*, hakikaten Rasûlüne o *rüya*'yı doğru gösterdi. Şanına yemin olsun ki, inşaallah, **Mescid-i Haram**'a emniyetler içinde, başlarınızı kazıtarak, kırkarak, korkunuz olmayarak, kesinlikle gireceksiniz. Fakat Allah, sizin bilmediğiniz şeyleri bildiği için, ondan önce yakın bir fetih kıldı."[44]

Gelecek sene - Hicri 7. yıl-, Hz. Peygamber ve **Hudeybiye**'de bulunan bütün müslümanlar, geçen yıl yapamadıkları **umre**'lerini yerine getirmek üzere *Mekke*'ye girdiler. İşte bu, Hz. Peygamber'in, bir yıl önceki rüyasının **te'vili**, yani gerçekleşmesi idi. **Abdullah b. Revaha**, *umre* için gittikleri Mekke'de, bir elinde Allah Rasûlü'nün devesinin yuları olduğu halde, etrafında toplanan ve kendisine bakışan müşriklere karşı şunları söylüyordu :

"Daha önce sizlerle, Allah Rasûlüne inen **Kur'an**'a karşı çıktığınız için savaştık. Bugün ise, Allah'ın Elçisince görülen ve Kur'an'ca doğrulanan rüyay-ı sadıka'nın, yani, Allah'ın, mü'minlere va'dinin gerçekleşmesi (**te'vili**) için buradayız!"

"Yani, buradaki **te'vil**'den murad, Allah'ın Kur'ân'da peygamberine bildirdiği **haberin vukûu** ve mü'minlerin, kendilerine vadedilen şeye *rücû* ve *nâiliyyetleri*'dir." [45]

Şimdi de, **İbnu Manzûr** (711 h.) un, **el-Cevherî** (453 h.) den naklettiği açıklama üzerinde duralım :

el-Cevherî, **es-Sıhah**'ında, bu kelimeye, gerçekten entere-

---

44- 48 Feth 27

45- Bk., İbnu Sellâm, age., I, 224 (Mahmud Muhammed Şâkir'in dipnotu).

san bir yaklaşımda bulunmuştur. O, te'vili, ne yalnızca "**tefsir etmek**" ne de, sadece "**birşeyin varacağına varması**" diye açıklamış, fakat, hem "bir şeyin akıbet ve sonucu", hem de "bunun tefsir ve şerhini" sözkonusu etmiştir. İbaresini aynen alıyoruz:

التأويل: تفسير ما يؤول إليه الشيئ. وقد أوّلتُه وتأوّلتُه تأوُّلاً بمعنى. ومنه قول الأعشى:

(على أنّها كانتْ تأَوُّلُ حبِّها – تأَوّلُ ربعيِّ السِّقاب فأصبحا)

قال أبو عبيدة: يعني تاول حبها، أي تفسيره ومرجعه، أي أنه كان صغيراً في قلبه، فلم يزل ينبت حتى أصبح فصار قديماً كهذا السقب الصغير، لم يزل يشبّ حتى صار كبيراً مثل أمّه وصار له ابن يصحبه.

"**Te'vil** : Bir şeyin neticede varacağı akıbet ve sonucu tefsir etmektir.(اول) ve(تأوّل) aynı manayadır. A'şânın sözünde böyledir. **Ebû Ubeyde** (210 h.), A'şâ'nın bu beytini şöyle açıklamıştır : Şâir, 'teevvulu hubbihâ' sözüyle, onun sevgisinin tefsiri ve mercii demek istiyor. Yani, o sevgi, kalbinde küçücüktü. Büyümeğe devam etti. Nihayet, kalbine iyice yerleşti ve ondan ayrılmaz hâle geldi. Tıpkı, şu, baharda doğmuş yavru deve gibi ki, büyüdü, büyüdü, nihayet annesi kadar oldu ve ona refakat eder hâle geldi."[46]

Lûgavî îzahlarında oldukça titiz davranan el-Cevherî (453 h.)'nin bu açıklaması üzerinde durmak istiyoruz :

Cevherî'ye göre **te'vil**, bir kelâmın tefsir ve yorumu değil, fakat bir şeyin nereye varacağı ve nasıl sonuçlanacağını açıklamaktır.* Bu şey, maddî bir varlık olabilir; meselâ örnekteki

---

46- el-Cevherî Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, es-Sıhâh, Kahire, 1956/1376, IV, 1627

*- Fîrûzâbâdî'nin, te'vili, tefsir olarak tarif etmesine karşılık (bk., el-Kamûsu'l-Muhît ve'l-Kabûsu'l-Vasît, III, 331), Şârih ez-Zebîdî, el-Ubâb' -

yavru deve gibi. Ma'nevî bir şey olabilir; meselâ yine örnekteki sevgi ve aşk gibi. Bir emir veya haber ihtiva eden söz de olabilir. Bütün bunlarda te'vili ilgilendiren temel unsur, **oluş** ve **hareket**, yani, fiil'dir. Te'vilde sözkonusu olan, işte **bu** fiilin bir gün gerçekleşmesidir. Sevginin büyümesi, yavru devenin neticede kocaman olması, bir söz veya yazıda bildirilen bir haberin birgün çıkması, verilen emrin yerine getirilmesi ve görülen rüyanın - ister ta'bir edilsin ister edilmesin- tahakkuk etmesidir.

Buna rağmen, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, kaynaklardan birçoğunun, tezad teşkil eden karşamık îzahlarıyla karşı karşıyayız. el-Cevherî (453 h.) nin ifadesinde de nisbeten bu vardır. Bunun da sebebi, öyle sanıyoruz ki, büyük dilci **Ebû Ubeyde** (210 h.) ye olan itimadıdır. Ebû Ubeyde, el-A'şâ'nın beytiyle ilgili olarak, orijinâlini yukarıya dercettiğimiz açıklamasında demiştir ki :

"Şâir,(تأوّل حبّها) sözüyle : onun sevgisinin tefsiri ve merciini kastediyor."[47]

Halbuki burada, konunun, tefsir ile alakası yoktur. Aksine, bahse konu olan sevgi'nin, gittikçe büyüdüğü, akıbette kalbe iyice yer ettiği anlatılıyor. Birşeyin akıbet ve sonu ile, tefsiri arasında çok büyük fark olsa gerekir. Kaynaklarımızdan **İbnu**

---

tan naklettiği şu ta'rifi ilâve etmeden geçememiştir : "Te'vil, birşeyin, neticede nereye varacağını tefsir etmektir." (Muhibbuddîn Muhammed Murtazâ el-Huseynî ez-Zebîdî, Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kamûs, Mısır 1306, V, 215). Bu tarifin, el-Cevherîninkisiyle tam bir mutabakat içinde olduğu görülmektedir.

47- Cevherî, age., IV, 1627; bk., Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ et-Teymî, Mecâzu'l-Kur'an, Fuad Sezgin thk ve nşr., Mısır, 1955/1374, I, 87

Fâris (395 h.) bu hususa dikkat eden nadir kişilerdendir. O, el-A'şâ'ın bu beytindeki(تَأَوُّلُ حُبِّهَا) sözünü şöyle açıklar :

"Şair bununla, o sevginin sonuç ve akıbetini kastediyor." [48]

Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (224 h.) da, bu konuda net bilgi verenlerdendir. O'nun izahında herhangi bir karışıklık ve çelişki yoktur. Nitekim(وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلاَّ اللّٰهُ) ayetiyle ilgili olarak şöyle demiştir:

"**Te'vil**, mercî ve âkıbet demek olup,(آلَ يَؤُولُ) den alınmıştır. *

Ebû Ubeyde (210 h.)'nin sözkonusu hatalı izahı, kendisinden sonraki birçok âlimi etkilemiş, meseleyi tahkik etmeyen birçokları, O'nun bu açıklamasını aynen nakletmişlerdir.

48- İbnu Fâris, age., I, 162

*-

2. BÖLÜM.

KUR'AN-I KERİM'DE VE ISTILAHTA TE'VİL KELİMESİ

A- Kur'an-ı Kerîmde Te'vil :

Te'vil kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de 15 yerde geçer. Bunların bir kısmında bu kelime, açık ve net olarak : "birşeyin âkıbet ve sonucu" manâsındadır. Bir kısmında ise, görünürde "tefsir ve yorum" manâsına gelir gibidir; ancak tahkik edildiği zaman görülür ki, bunun, ıstılahtaki tefsir ve te'vilden oldukça farklı bir anlamı vardır.

Manâsı konumuz açısından büyük önem arzeden Ali İmrân Sûresindeki ayet ve orada geçen te'vil kelimesi üzerinde ayrıca duracağımız için, evvelâ, bu kelimenin, "birşeyin vukûu, âkıbet ve sonucu" anlamının açıkca ifade edildiği ayetler üzerinde durmak istiyoruz. Te'vil kelimesinin, bu ayet-i kerimelerde : "birşeyin varacağına varması, vuku ve sonucu" anlamına geldiği, herhangi bir teemmüle dahi ihtiyaç göstermeyecek kadar açıktır. Buna rağmen biz, bu beş ayet üzerinde durmak istiyoruz.

Çünkü, te'vil kelimesinin Kur'ân'daki manâsının ne olduğunu açıkça belirten bu âyetler, konumuzun mihverini ve muhkem naslarını teşkil etmektedir :

1. "Ey iman edenler ! Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ulu'l-emre itaat edin. Eğer bir şeyde ihtilaf ederseniz, onu Allah'a ve Peygambere arzedin; şayet Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsanız. İşte bu, en hayırlı ve te'vil (sonuç) bakımından en güzel olandır." [49]

Bu ayette, Allah'a, Rasulüne ve ulu'l-emre itaat edilmesi ve zuhur eden ihtilaflarda meselenin kitap ve sünnete

---

49- 4 Nisa 59

arzedilmesi emredildikten sonra, bu şekilde hareket etmelerinin, mü'minler için en hayırlı bir sonuç olacağı bildiriliyor. Bu güzel akıbet, müslümanların hem dünyaları, hem de âhiretleri için sözkonusudur. Yani, onlar bu emre uydukları takdirde, semeresini önce dünyada göreceklerdir. Zira bu emir, onları, "aralarında ülfete, ihtilaf ve ayrılıkları terketmeğe çağır maktadır."[50] Bunu yerine getirmelerinin karşılığı olarak, ahirette de en güzel karşılığı alacaklardır.

Nitekim Mücâhid, "en güzel karşılık", Katâde : "en güzel sevap ve en hayırlı âkıbet", Süddî ve İbnu Zeyd : "en güzel âkıbet" diye tefsir etmişlerdir.[51]

2. "Ölçtüğünüz zaman tam ölçün ve teraziyi doğru tartın. İşte bu, hayırlı ve te'vil (âkıbet)ce en güzeldir." [52]

Bu ayette de, ölçü ve tartıda dürüst davranmaları emredildikten sonra, bunun, tıpkı yukarıda olduğu gibi, mü'minlerin hem dünya, hem de ahiretleri için en güzel âkıbet olacağı bildiriliyor. Nitekim **Taberî** (360 h.) der ki : "Böylelikle Allah sizden razı olacak ve mükâfatınızı güzel verecektir." [53] **İbnu Kesîr** (774 h.) : "Ahiretinizde varacağınız sonuç olarak en güzelidir." dedikten sonra, Katâde'nin şu görüşünü nakleder : "En hayırlı sevap ve en güzel âkıbet." [54]

50- Bk., Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Câmiu'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân, Bulak/Mısır, 1323, V, 96

51-Taberî, age., V, 96; Bk., İbnu Kesîr Ebu'l-Fidâ İsmâil, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, Beyrut, 1966/1385, II, 328; el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân, Mısır, 1952/ 1372, V,263.

52- 17 İsra 35

53- Taberi, age., xv, 61

54- İbnu Kesir, IV, 307

3. "Onlar, onun te'vilini (nereye varacağını) gözetliyorlar. Onun te'vili (akıbeti) geleceği gün, önceden onu unutmuş olanlar diyecekler ki :

"Gerçekten Rabbimizin Peygamberleri hakkı tebliğ etmişlerdir. Bizim şefaatçilerden hiç biri yok mu ki bize şefaat etseler? Yahut geri döndürülür müyüz ki, yaptığımızdan başkasını yapsak?"[55]

"Allah'ın ayetlerini tekzip eden bu müşrikler, Cenab-ı Hakk'ın azâbına dûçar olmak, O'nun cahîmine atılmak ve kendilerine Allah Tealânın va'dettiği benzeri felaketlere uğramak şeklinde sonuçlanacak olan durumlarını gözetliyorlar."[56]

Katâde : "Onlar onun te'vilini bekliyorlar'dan murad şudur : 'Karşılığını ve âkıbetini bekliyorlar."

Mücâhid : "Te'vilinden maksat, cezâsıdır."

Süddî : "Te'vilinden murad, Bedir yenilgisi, kıyamette başlarına gelecek âkıbetlerdir."

er-Rabî b. Enes : "Onun te'vili (ihtiva ettiği haberler), birer birer meydana çıkacak, nihayet kıyamet günüyle O'nun te'vili (haber verdiği olayların vukûu) tamamlanacaktır. İşte, ayet bu hususta inmiştir ve manâsı şöyledir : 'Onlar, Allah Teâlânın, dostlarına ve düşmanlarına, amellerinin karşılığını vermesini bekliyorlar."

İbnu Abbas : "Onun te'vilinin geleceği günden maksat, kıyamet günüdür."

55- 7 A'raf 53

56- Taberî, VIII, 145; bk., İbnu Kesîr age., III, 177; Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Endelüsî, el-Bahru'l-Muhît, 1329 Mısır, IV, 306

İbnu Zeyd : "Onun gerçekleşeceği gün geldiğinde' manasındadır, dedikten sonra, şu ayeti okudu:هذا تأويل رؤياي من قبل İşte daha önceki rüyâmın te'vili (ortaya çıkışı)[57] Yâni gerçekleşmesi. İbnu Zeyd daha sonra şu ayeti okudu: (وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلاَّ اللَّهُ) Onun te'vilini Allah'tan başka kimse bilmez.' Yani, onun hakikatını ve ne zaman geleceğini ancak Allah bilir."[58]

"Onun **te'vili** geleceği gün, önceden onu unutmuş olanlar diyecekler ki...' ayetinin anlamı şudur : 'Durumları, Allah'ın cezasına **uğramak** şeklinde sonuçlanacağı gün, daha önce kendilerini bu akıbetten kurtaracak olan amelleri bu dünyada iken **terkedenler** diyeceklerdir ki :...."[59]

"Bunun anlamı şudur : 'Onlar, Kur'ân'da kendilerine va'dolunan ceza ve hesabı bekliyorlar.'(تأويله) kelimesindeki zamir, Kur'an'a racidir ve Kitabın tevilinden maksat da, Allah'ın, Kur'ân'da vadettiği, ölümden sonraki diriliştir.[60]

el-Ferrâ (207 h.): "(تأويله) kelimesindeki zamir, **Kitab**'a râcî olup, âkıbeti ve O'nda Allah'ın vadettikleri anlamındadır."[61]

Ebû İshâk (418 h.) : "Onun te'vilini **bekliyorlar**" şu anlamdadır : 'Öldükten sonra diriltilmek şeklinde sonuçlanacak olan durumlarını bekliyorlar.' Denilmiştir ki : [62] 'Buradaki

---

57- 12 Yûsuf 100

58- Taberî, age., VIII, 145; Bk., Ebû Hayyan, age., IV, 306

59- Taberi, a.y.

60- Kurtubi, VII, 217

61- Ferrâ Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd, Meâni'l-Kur'ân, Beyrût, 1980, I, 380.

62- Tehzîbu'l-Luğa (XV, 459) daki bu meçhûl sîğa, Lisânu'l-Arab (XIII, 35)ta : "demiştir" şeklinde, ma'lûm sîğa iledir.

te'vil, "Onun te'vilini Allah'tan başkası bilmez." [63] ayetindeki te'vildir ki, anlamı şudur : "Öldükten sonra dirilmenin ne zaman vuku bulacağını ve kıyamet koptuğunda neler olacağını Allah'tan başkası bilemez.

(والراسخون في العلم يقولون آمنّا به) İlimde rüsûh sâhibi olanlar derler ki : Biz O'na iman ettik [64] .' Yâni : Ba'se inandık."[65]

İbnu Fâris (395 h.) : "Onun **te'vîl**'ini bekliyorlar'ın anlamı şudur : "Öldükten sonra diriltilecekleri ve haşrolacakları vakit zuhur edecek olan şeyleri bekliyorlar."[66]

Bütün bunlara rağmen, meşhur dilci **Ebû Ubeyde** (210 h.) nin"هَلْ يَنْظُرُونَ إلاّ تَأْوِيلَهُ" Onlar onun te'vilini bekliyorlar." ayetini :أي هل ينظرون إلاّ بيانَهُ ومعانيه وتفسيرَهُ. Yani, onlar O'nun açıklama, anlam ve tefsirini bekliyorlar. "[67] şeklinde izah etmesi, şaşırtıcıdır. Önceki bölümde de işaret ettiğimiz gibi, Ebû Ubeyde'nin, **te'vil** kelimesindeki bu hatalı açıklaması, kendisinden sonra, çelişkili ve tutarsız birtakım izahlara yol açmıştır. Zira sonrakiler, O'nun dildeki otoritesini nazar-ı itibara alarak, tahkike gerek görmeden O'ndan nakilde bulunmuşlardı.

Esasen, **dil**'deki büyük otorite ve şöhretine rağmen **Ebû Ubeyde**'nin bu kabil bazı hatalarına, başkaları da işaret etmişlerdir. Mesela, bu hatalardan bazılarını "Mecâzu'l-

---

63- 3 Alu İmran 7

64- el-Ezherî Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, Tehzîbu'l-Luğa, Kahire, 1967 (Abdüsselâm Hârun thk.), XV, 459; Lisânu'l-Arab, XIII, 35. el-Ezherî, Ebû İshâk'a ait bu izahı güzel bulduğunu ifade eder.

65- İbnu Fâris, Mekayîs, I, 167

66- Ebû Ubeyde, Mecâzu'l-Kur'ân, I, 216

67- Bk., Ebu Ubeyde, Mecâzu'l-Kur'an, I, 105, 118, 242

Kur'ân" muhakkıkı, Prof. Dr. Fuat Sezgin belirtmiştir.[68] Mısırlı alim **Emin el-Hulî**, Mecâzu'l-Kur'an'a yazdığı takrizde, **Fuâd Sezgin'in, Ebu Ubeyde** (210 h.) ve O'na tabi olanların bu kabil yanlışlıklarını delilleriyle ortaya koyan haşiyelerini takdirle karşıladığını ifade etmiştir. [69] A'râf Sûresinin 53. ayeti hakkında kaynaklara dayanarak vermeğe çalıştığımız bu bilgiler, Yûnus sûresi âyet 39 için de söz konusudur :

4. "Yoksa onlar, O'nu kendisi mi uydurdu diyorlar ? O halde de ki :

'Onun gibi bir sure getirin ve Allah'tan başka çağırabileceklerinizi çağırın; eğer iddiânızda samîmî iseniz!'

"Hayır onlar, ilmini ihâta etmedikleri ve **te'vili** (sonucu) kendilerine henüz gelmemiş olan şeyi yalanladılar. Onlardan evvel geçenler de böyle yalanlamışlardı ama, bak zâlimlerin âkıbeti ne oldu!"[70]

Bu âyette, henüz kendilerine te'vili gelmemiş olan şey'den maksad, **kıyâmet, öldükten sonra dirilme,** *azab* gibi şeylerdir.. Buradaki te'vil'den maksat da, bütün bu şeylerin vukûudur. Nitekim Kurtubî (671 h.) demiştir ki : "ولَمّا يأتِهِم تأويلُه" şu anlamdadır : 'Tekzip etmelerinin sonucu olarak başlarına gelecek azabın hakikatı onlara henüz gelmedi. 'Yahut manâ şöyledir : 'Öldükten sonra dirilme, Cennet, Cehennem gibi, Kur'ân'da geçen hakikatleri onlar tekzip ettiler; fakat Kitap'ta kendilerine va'dolunan bu gerçeklerin **te'vili** (hakikatı) henüz onlara gelmedi." Dahhâk böyle demiştir." [71]

68- Bk., Ebu Ubeyde, Mecâzu'l-Kur'an, I, 216
69- A.e., 1,2
70-10 Yunus 38-39
71- Kurtubî, age, VIII, 345

Taberî (310 h.) de şöyle demiştir :

"Allah'ın, bu Kur'ân'da onlar için bildirdiği bu tehdidin sonucunun ortaya çıkması, henüz kendilerine gelmedi."[72]

Ayetin bu açık manasına rağmen, te'vil kelimesinde meydana gelen anlam kargaşasına burada da rastlıyoruz. Nitekim İbnu Manzur (711 h.): "ولَمَّا يأتهم تأويلُه" Henüz te'vili kendilerine gelmedi." cümlesinde, şu îzahı tercih etmiştir: (لَمْ يَكُن معهم عِلْمُ تأويلِه) "Onun te'vilinin bilgisi, beraberlerinde olmadı."[73]

Görüldüğü gibi **İbnu Manzûr**, buradaki te'vili, tefsir olarak anlıyor ve onların, Kur'anı anlayamadıklarının kastedildiğini söylüyor. Daha sonra, temrîz sigasıyla şu görüşe yer verir

"Bunun anlamının şöyle olduğu da söylenmiştir : 'Onu tekzip etmelerinden dolayı uğrayacakları ceza, henüz onlara gelmedi." Bu manânın delili, ayetteki şu ifadedir : "Onlardan öncekiler de böyle yalanlamışlardı. Bak zâlimlerin âkıbeti ne oldu!" [74]

İbnu Kesir (774 h.)'in de, bu ayeti : "Onlar, hidayet ve hak din gibi Kur'ân'da mevcut olan hususları, cehâlet ve beyinsizlikleri sebebiyle tekzip ettikleri zamana kadar elde edememiş (anlayamamış)lerdir."[75] diye tefsir ettiğini görüyoruz ! Kur'ân'ın siyakına ve konunun özüne hiç de uygun düşmeyen bu ve benzeri yorumların temelinde, yukarılarda işaret

---

72- Taberî, age., XI, 83

73- İbnu Manzur, age., XIII, 34

74- İbnu Manzûr, Lisânu'l-Arab, XIII, 34

75-İbnu Kesîr, age, III, 504; Zemahşeri de, önce bu kabil bir manâya zâhip olmuş, sonra da : "Kur'ân'ın ihtiva ettiği gaybî haberler henüz kendilerine gelmemiş ve âkıbeti ortaya çıkmamıştır." anlamına da gelebileceğini söylemiştir. (el-Keşşâf an Hakaikı't-Tenzîl, Beyrût, tsz., II, 232)

ettiğimiz gibi, Kur'ân'da geçen te'vil kelimesine, sonraki dönemlerde ortaya çıkan terminolojik manânın yüklenmesi yatmaktadır.

5. Bu kategoride üzerinde duracağımız son âyet-i kerîme şudur:

"Ve (Yûsuf) ebeveynini tahtın üzerine çıkardı. Hepsi O'nun için secdeye kapandılar. O dedi ki : 'Ey babacığım, işte daha önceki rüyamın **te'vili** (ortaya çıkışı)! Hakikaten Rabbim onu gerçek kıldı." [76]

Buradaki **te'vil** kelimesinin, **sonuç** ve **akıbet** manasına geldiği, son derece açıktır. Çünkü, **Hz. Yûsuf,** daha önce, rüyasında, onbir yıldız ile, güneş ve ayın kendisine secde ettiğini görmüştü. Neticede, bu rüyası tahakkuk etmişti[77]. Selef'ten, Hz. Yûsuf'un rüyası ile, bu rüyanın te'vil'i arasında ve kadar zaman geçtiğiyle ilgili, kaynaklarda muhtelif rivayetler mevcuttur.[78] Bir rüyanın görülmesinden yıllar sonra **te'vil**'inin anlamı, bu rüyanın yıllar sonra tahakkuk etmesinden başka ne olabilir ? Bunun, ıstılahtaki **tefsir** veya **ta'bir** ile herhangi bir alakası yoktur. Konunun başında da belirttiğimiz gibi, Kur'an-ı Kerim'de **te'vil** kelimesinin geçtiği birtakım ayetler daha vardır ki, oralarda bu lafızlar, görünürde **tefsir** ve **ta'bir** gibi manalar ifade eder gibidir, ancak iyi tahkik edildiğinde, bunların da, ıstılahtaki **tefsir** ve **te'vil**'den farklı anlamlarının olduğu görülür. Şimdi, **ikinci kategori**'deki bu ayetler üzerinde duracağız :

76- 12 Yûsuf 100

77- Bk., Taberî, XIII, 45; Kurtubî, IX, 264; İ. kesîr, IV, 50; Ebû Hayyân, V, 384

78- Bk., Taberî, XIII, 45-46; Kurtubî, IX, 264.

1. "O'nunla beraber zindana iki delikanlı daha girdi. Birisi, ben dedi : rüyamda kendimi görüyorum ki, şarap sıkıyorum. Diğeri de, ben de kendimi görüyorum ki,başımın üstünde bir ekmek götürüyorum, ondan kuşlar yiyor. Bize bunun **te'vili'ni** (neye çıkacağını) haber ver. Çünkü biz seni muhsinlerden görüyoruz." [79]

2. "Dedi ki, size rızık olarak gelecek bir yemeğin, o size gelmezden önce **te'vilini** muhakkak haber veririm. Bu bana Rabbimin öğrettiklerindendir. Çünkü ben, Allah'a inanmayan ve ahireti inkar eden bir kavmin yolunu terkettim." [80]

3. "Birgün **melik**, ben dedi : rüyada görüyorum ki, yedi semiz inek. Bunları yedi arık yiyor. Ve yedi yeşil başakla, diğer yedi kuru. Ey efendiler, siz madem rüya ta'bir ediyorsunuz, bana rüyamı halledin."[81]

4. "Dediler ki : Rüya dediğin, demet demet hayaller ! Bizse hayallerin **te'vilini** (nasıl vuku bulacağını) bilmeyiz." [82]

5. "O iki delikanlıdan (hapisten) kurtulmuş olan, nice zaman sonra hatırlayarak : Ben dedi, size onun te'vilini haber veririm; hemen beni gönderin."[83]

"Vardı zindana ve dedi : Yûsuf, ey sıddik ! Bize şunu hallet : Yedi semiz inek, bunları yedi arık yiyor ve yedi yeşil başakla diğer yedi kuru.' Umarım, insanlara (cevapla) dönerim ki (senin kadrini) bilirler." [84]

79- 12 Yûsuf 36
80- 12 Yûsuf 37
81- 12 Yûsuf 43
82- 12 Yûsuf 44
83- 12 Yûsuf 45
84- 12 Yûsuf 46

"O dedi ki: Yedi sene, eskisi gibi ekeceksiniz. Biçtiklerinizi başağında bırakınız; biraz yiyeceğinizden başka. Sonra onun ardından yedi kurak sene gelecek; önce biriktirdiklerinizi yiyip götürecek; biraz saklayacağınızdan başka. Sonra onun arkasından bir yıl gelecek ki, herkes ondan sıkıntıdan kurtulacak ve sıkıp sağacak."[85]

Birinci ayet-i kerimede (Yûsuf 36) zindan arkadaşları Hz. Yûsuf'a, gördükleri rüyaların te'vilini sorarlar. Soruş üslupları, oldukça dikkat çekicidir: نَبِّئْنَا بِتَأْوِيلِهِ Bize bunun te'vilini haber ver!" Acaba onlar, bu sözleriyle, rüyalarının tefsir ve yorumunu mu istiyorlardı; yoksa gördükleri rüyaların neye müncer olacağını ve kendilerini gelecekte nasıl bir akıbetin beklediğini mi öğrenmek istiyorlardı ? İşte burası, meselenin, çözülmesi gereken düğümüdür. Herhalde o iki delikanlı, Hz. Yûsuf'tan, ne anlama geldiğini anlayamadıkları müşkil bir ibare sormuyorlardı. Ama, istikbalde kendilerini bekleyen, çok hayati önemi haiz bir akıbetten soruyorlardı. Sordukları şey, gelecekte kedilerini bekleyen akıbetti. Onları ilgilendiren şey buydu. Yoksa, bir metnin anlamının açıklanması gibi, rüyalarının **tefsir** ve **yorumunu** istemiyorlardı. Bunun içindir ki, o iki delikanlı :

"Bize bunun **te'vil**'ini haber ver: نَبِّئْنَا بِتَأْوِيلِهِ demişler, fakat,

"Bize bunu **te'vil** et : أَوِّلْهُ لَنَا dememişlerdir.

Haber, **olay**'dan verilir. Bir hadisenin, nasıl ve ne şekilde vuku bulacağı söz konusu ise, orada aynı zamanda haber de söz konusudur. Nitekim, ikinci ayet-i Kerimede (Yûsuf 37), Hz.

85- 12 Yûsuf 47-49

Yûsuf demektedir ki :

"Size rızık olarak gelecek yemeğin, o size gelmezden önce te'vilini muhakkak haber veririm."

Yûsuf Aleyhisselam, bu sözü, o iki delikanlının, rüyalarının nasıl çıkacağını sormaları üzerine söylemiş ve şunu demek istemiştir :

"Bize, aileniz tarafından getirilecek olan her bir yemeği, daha o yemekler gelmezden önce neler olacağını bile size haber veririm. Çünkü, olayların nasıl vuku bulacağı ve gelişeceği ilmini, bana rabbim, inkarcıların yolunu terkettiğim için öğretmiştir." [86]

Kur'ân'ın, Hz.Yûsuf'un zindan arkadaşlarının dilinden naklettiği : "O'nun te'vilini bize haber ver !" şeklindeki bu ma'nidar ifadesiyle, el-Cevherî (453 h.) nin te'vil kelimesine verdiği ve bizim, birinci bölümde, "enteresan bir yaklaşım" dediğimiz anlam, tam bir uyum arzediyor. Dolayısıyla biz, bu Kur'ânî ifade sayesinde, Cevherî'nin muradını da tam olarak anlamış oluyoruz. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, el-Cevherî

86- "Size rızık olarak gelecek bir yemeğin, o size gelmezden önce te'vilini muhakkak bilirim." ayetinde, iki vecih sözkonusudur. Bunlardan biri, bizim işaret ettiğimiz vecihtir ki, şöyledir : "Dünyada, size getirilecek olan yiyecek kabilinden her şeyi, onlar size ulaşmazdan önce haber veririm." ki, bu peygamberlerin mu'cizelerinden, gaybî haberleri bildirmeleri babındandır. (İbnu Cüzey el-Kelbî, Kitâbu't-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl, Kahire, tsz., II, 218)

"Size evinizden bir yemek gelmeye görsün; onu size, gelmezden önce muhakkak haber veririm. Böylece bilesiniz ki, ben sizin rüyalarınızın te'vilini haydi haydi bilirim." (Kurtubî, age., IX, 191)

Ayetin manâsında muhtemel olan ikinci vecih ise şudur : "Rüyanızda gördüğünüz bir yemeğin, hâl-i hayatınızda (uyanıkken) size getirilmezden önce ne olduğunu bilirim." (İ. Cüzey, age., II, 218; Bk., Taberî, XII, 129; İ. Kesîr, IV, 26)

(453 h.), **es-Sıhâh**'ında, **te'vil**'i şöyle ta'rif etmişti :

"Birşeyin, neticede varacağı sonucu tefsir etmek." [87]

Buna göre te'vil, hem bir şeyin bir akıbete müncer olması, hem de bu akıbetin haber verilmesidir. Binanaleyh, el-Cevherî'nin bu ifadesine göre, **tefsir** ve **açıklama**, **te'vil**'in yani birşeyin bir akıbete müncer olmasının, ayrılmaz bir unsuru olmaktadır. Fakat, hiçbir zaman te'vil, salt tefsir değildir. Nitekim, herşeyin en güzelini ve erişilmesi mümkün olmayan şahikasını ortaya koyan Kur'an-ı Kerim, konumuz olan ayette : "Onu (rüyamızı) bize açıkla !" anlamına gelecek olan :

أَوِّلْهُ لَنَا dememiş, fakat, "Onun te'vilini(nasıl çıkacağını)bize haber ver : demiştir.

İkinci ayet-i kerimede (Yûsuf 37) yer alan : "Size onun te'vilini haber veririm." ve beşinci ayette (Yûsuf 45) geçen : "zindandan kurtulmuş olan dedi ki : Size onun te'vilini (Yusuf'a sorar) haber veririm." tarzındaki ifadeler de, aynı gerçeğe işaret etmektedir. Binâenaleyh, te'vil lafzının Kur'anî siyak içerisindeki anlamını kavramada, bu ifadeler, muhkem naslardır. Dolayısıyla, bu konuda **işkâl** arzeden diğerlerinin de, bunların ışığında anlaşılması gerekir. Şimdi, yukarıda meallerini sırayla naklettiğimiz bu ayetlerdeki **te'vil** kelimesinin bu anlamını, kaynaklardan da tahkik ve tedkik edelim :

Ebu Ubeyd (223 h.) der ki : Mücahid'e göre, bir şeyin te'vili, o şeyin kendisidir.[88] Nitekim, rüyanın **te'vili** de böyledir. Yani te'vili, rüyanın neticede ortaya çıktığı zaman-

---

87- el-Cevherî, es-Sıhâh, IV, 1627

ki halidir." [89]

Ebu Ubeyd, Mücâhid'in bu izahını, O'nun : نَبِّئْنَا بتأويله kavliyle ilgili olarak yaptığı: قَالَ بِهِ [90] şeyindeki tefsirinden çıkarmıştır ki Mücahid قَالَ بِهِ sözüyle şunu demiş oluyordu: "Onların talepleri üzerine Hz. Yûsuf, rüyalarının nasıl çıkacağını onlara söyledi."

Taberî (310 h.) şöyle der : "Onun te'vilini bize haber ver' sözünün anlamı şudur : Rüyamızda görüp te sana anlattığımız şeyin, neticede neye varacağı ve rücu edeceğini bize haber ver."[91]

İbnu İshâk (151 h.) ta : Size rızık olarak gelecek olan bir yemeğin, o size gelmezden önce te'vilini muhakkak size haber veririm.' sözünün anlamı şudur: "Bir yiyecek ki, rüyanızda siz onunla rızıklandırılacaksınız; ben onun te'vilini, yani nasıl çıkacağını ve rüyada gördüğünüz o yemeğin (hayatınızda) ne şekilde vuku bulacağını size haber veririm." [92]

88- İbnu Teymiyye şöyle der : "Kelam iki nevidir : Emir ifade eden inşâ ve haber ihtiva eden ihbar. İmdi, bir emrin te'vili, bizzat emredilen fiilin kendisidir. Nitekim Selef'ten bazılarının: 'Sünnet, şerî emirlerin te'vili (tatbiki)dir.' demeleri bunu ifade eder. Yine, Hz. Aişe demiştir ki : 'Allah'ın Rasulü S., rükû ve secdelerinde: sübhâneke Allâhumme ve bihamdik Allâ hummağfir li diyerek, Kurandaki (Fe sebbih bihamdi Rabbike vestağfirh İnnehû kâne tevvâba) emrini te'vil (tatbik) ederdi. İhbârî olan kelâma gelince, bunun te'vili de, bu sözle haber verilen şeyin, hâdise olarak meydana gelmesidir. Yoksa bunun te'vili, manâsının anlaşılması değildir." (Takıyyuddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Teymiyye, Mecmûu Fetâvâ Şeyhi'l-İslâm, Abdurrahman b. Kasim nşr., 1398, XIII, 277; Bk., el-Malatî Yûsuf b. Mûsâ b. Muhammed, Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye, Beyrut, 1391, s.232-233)

89- Taberi, Câmiu'l-Beyân, XII, 128

90- A. e, a. y.

91- Taberi, Câmiu'l-Beyân, XII, 128

92- Taberî, age., XIII, 129

el-Ferrâ (207 h.) : "Yani, o yemeğin ne sebeple ve hangi türde geleceğini size haber veririm." [93]

Taberî : "Onlar dediler ki, biz, hayallerin te'vilini bilmeyiz.' Yani, senin bu rüyan, hayalden ibarettir' demek istiyorlardı ki : "Bu, hakikatı olmayan, karmakarışık bir rüyay-ı kâzibe'dir. Binâenaleyh, biz, yalancı rüyaların, nasıl çıkacağını bilmeyiz."[94]

6. "(Ya'kub dedi ki) : Ve işte böyle, Rabbin seni seçecek ve rüyaların te'vil'inden sana ilimler öğretecek." [95]

"Yani, Rabbin sana, insanların, rüyalarında gördüklerinin, neticede neye varacağının bilgisini öğretecek." [96]

Taberî (310 h.) nin bu tefsirine karşılık, **Kurtubî** (671 h.), buradaki "**Te'vîlu'l-Ehâdîs**" terkibi üzerinde dururken, bunun "te'vîlu'r-ru'yâ" demek olduğunu söyledikten sonra şöyle demiştir :

"**Abdullah b. Şeddad** demiştir ki : 'Hz. Yûsuf'un rüyasının **tefsiri, kırk** sene sonra olmuştur. Bu müddet, rüyalarda nihai sınırdır." [97]

Kurtubi'nin, **Abdullah b. Şeddâd**'tan naklettiği bu ifadede yer alan **tefsir** lafzı, rivayetin aslında yoktur. Abdullah b. Şeddâd'ın bu sözü, **İbnu Cerîr** (310 h.) tefsirinde muhtelif tarîk ve siyaklarla rivayet edilmiş, fakat hiç birinde **tefsir** sözü yer almamıştır. Bunda biz şunu anlayabiliriz ki, **Kurtubî**, sözkonusu rivayeti kendi kanâatine göre, ma'nâca naklet-

---

93- el-Ferrâ, Meâni'l-Kur'ân, 1145
94- Taberî, age., XII, 134
95- 12 Yûsuf 6
96- Taberi, age., XII, 92
97- Kurtubî, age., IX, 129

miştir. Önemine binâen, Abdullah b. Şeddâd'ın sözünü, bütün siyaklarıyla nakletmeyi uygun görüyoruz :

a- "Yûsuf, rüyasının te'vilini, kırk yıl sonra gördü :

راي تاويل روياة بعد اربعين عاما

b- Yûsuf'un rüyasının te'vili, kırk yıl sonra geldi :

جاء تأويل رؤيايو سف بعد أربعين عاماً

c- Yûsuf'un rüyasıyla, te'vili arasında kırk yıl vardır :

كان بين رؤيايو سف وتأويلها أربعون سنة

d- Yûsuf'un rüyası, kırk yıl sonra vuku buldu, ki rüyaların nihai sınırı budur: وقعت رويا يو سف بعد اربعين سنة

واليها تنتحي ايضا الرويا

e- Yûsuf'un rüyasıyla, bu rüyanın ta'biri arasında kırk sene vardır :[98] كان بين رويا يوسف وين تعبير حا اربعون سنة

Görüldüğü üzere, bu rivayetlerden sadece sonuncusunda ta'bir sözü geçmektedir. Bu da, -şâyed te'vil anlamında kullanılmamışsa-, isnad zincirindeki ravilerden birinin, haberi, kendi zihnindeki mana ile rivayet etmesinden ileri gelmiş olabilir. [99]

98- Taberi, Camiu'l-Beyan, XIII, 45-46

99- Râvinin, işitmiş olduğu bir haberi, kendi zihninde canlanan şekliyle ma'nâca rivayet ederken sebep olduğu galatlarla ilgili en canlı misâl : خلف اللة ادم علي صو رة الرحمن şeklindeki hadistir. Bu hadisin, muhkem olan orijinalini, Buhari şöyle rivayet eder :

خلف اللة ادم علي صو رتة طو لة ستون ذ راعا... فكلمن يدخل الجنة علي صورة ادم فلم يذل الخلق ينقص بعد حتي الان

"Buhari, İsti'zân 1, bk., Birr 115, Enbiyâ 1) Kurtubî, خلف اللة ادم علي صو رة الرحمن hadisini, râvînin kendi zihnindeki zan ve tevehhümüne göre rivayet ettiğini ve bunda ğalât yaptığını söylemiş, el-Mârizî ve O'na tâbi olanlar, hadisteki bu ziyadenin sıhhatini reddetmişlerdir. (Bk., el-Askalânî el-Hâfız Ahmed b. Ali b. Hacer, Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahihi'l-Buhârî, M. Fuâd Abdülbâkî thk., Mısır 1379, V, 183)

7. "Mısır'dan, onu satın alan kimse haremine dedi ki : Buna güzel bak ! Umulur ki, bize faydası olur, yahut evlat ediniriz.' Böylece Yûsuf'u orada yerleştirdik. Hem de O'na rüyaların te'vilinden ilimler öğretelim diye."[100]

8. "Ya Rab ! Sen bana mülkten bir nasip verdin ve bana ehadisin te'vilinden bir ilim öğrettin." [101]

Bu iki ayetin, manaca altıncı ayetten (Yûsuf 6) herhangi bir farkı olmadığı için, üzerlerinde durmayacağız.

9. "(Salih Kul Hızır, Musa'ya) dedi ki: Artık seninle ayrılmamız zamanı geldi. Sana, sabredemediğin şeylerin te'vilini haber vereceğim." [102]

10. "İşte sabretmeğe güç yetiremediğin şeylerin tevili !" [103]

"Sabredemediğin şeylerin te'vil'ini sana haber vereceğim; yani, yaptığım işlerin, sonuçta neye varacağını sana haber vereceğim." [104] "İşte sabredemediğin şeylerin te'vili; yani, senin karşı çıktığın fiillerimi yapmama neden olan bu zikrettiğim sebepler, işte, senin sormamağa sabredemediğin ve sabretmeğe yanaşmadığın bu işlerin mercii ve neticesidir."[105]

Burada, şu hususa işaret etmemizde yarar vardır :

Yukarıda geçen üçüncü ayette (Yûsuf 43), melik'in gördüğü rüyayı maiyyetindekilere anlatırken varid olan

(إن كنتم للرؤيا تعبرون)

sözünün zahirinden, te'vil kelimesinin de, rüya ta'biri (yorum ve tefsiri) manasına gelebileceği anlaşılabilir. Ancak, bu

---

100- 12 Yûsuf 21
101- 12 Yûsuf 101
102- 18 Kehf 78
103- 18 Kehf 82
104- Taberî, Câmiu'l-Beyân, XV, 188
105- Taberî, a.e., XVI, 6-7

ifade, tam tersine, te'vil'in, bir şeyi anlama ve açıklama manasına gelmediğinin ayrı bir delilidir. Çünkü, bu cümle, ta'bir işinin, melikin adamları tarafından yapılması isteğinden bahsediyor. Yani, burada ta'bir fiili şahıslara isnâd ediliyor. Halbuki, Kur'an-ı Kerim'de te' vil kelimesinin geçtiği hiçbir ayette, TE'VİL, yapılması istenen ya da yapılması gereken bir fiil (iş) olarak şahıslara isnad edilmemiş, aksine, her defasında te'vil sözü, bahse konu şey ne ise ona taalluk ettirilmiştir. Yani, te'vil, Kur'an-ı Kerim'de hiçbir şekilde, yapılan veya yapılması gereken bir iş (fiil) durumunda değildir. Bu hususu, aşağıda, te'ville ilgili bütün Kur'an ayetlerinde açıkça görmek mümkündür.

a.: نَبِّئْنَا بِتَأْوِيلِهِ

Onun te'vilini bize haber ver! [106]

b.: نَبَّأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ

Onun te'vilini size haber veririm. [107]

c.: وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الأَحْلَامِ بِعَالِمِينَ.

Biz, hayallerin te'vilini bilmeyiz.[108]

d.: أَنَا أُنَبِّئُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ

Ben size onun te'vilini haber veririm. [109]

e.: وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الأَحَادِيثِ

Sana(Rabbin) rüyada görülenlerin te'vilini öğretecek." [110]

f.: وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِيلِ الأَحَادِيثِ

"Ona rüyada görülenlerin te'vilini öğretelim diye. [111]

106- 12 Yûsuf 36
107- 12 Yûsuf 37
108- 12 Yûsuf 44
109- 12 Yûsuf 45
110- 12 Yûsuf 6
111- 12 Yûsuf 21

g. وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الأَحَادِيثِ
Rabbim sen bana rüya- ların te'vilini öğrettin[112]
h. سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا.
(Ey Musa), sabredemediğin şeylerin te'vilini sana haber vereceğim." [113]
ı. ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا.
İşte sabretmeğe güç yetiremediğin şeylerin te'vili !" [114]
j.
هَلْ يَنْظُرُونَ إِلاَّ تَأْوِيلَهُ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلُهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ
"Onun te'vilini bekliyorlar. O'nun te'vili geleceği gün, daha önce O'nu unutanlar diyecekler ki...."[115]
k. ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلاً.
Bu, sizin için en hayırlı ve te'vil (sonuç) bakımından en güzeldir."[116]
l. "وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ"
Onun te'vili henüz kendilerine gelmedi."[117]
m. يَا أَبَتِ هَذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ مِنْ قَبْلُ.
Ey babacığım ! İşte daha önceki rüyamın te'vili (zuhuru) !" [118]
n. فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلاَّ اللَّهُ.
"Onlar fitne çıkarmak ve O'nun te'viline yeltenmek üzere, O'nun müteşabihlerine tutunurlar. Halbuki, O'nun te'vilini,

112- 12 Yûsuf 101
113- 18 Kehf 78
114- 18 Kehf 82
115- 7 A'raf 53
116- 17 İsra 35; 4 Nisa 59
117- 10 Yunus 39
118- 12 Yûsuf 100

Allah'tan başkası bilmez." [119]

Görüldüğü üzere, bütün bu ayetlerde **te'vil**, hiçbir zaman, yapılan ya da yapılması istenen bir iş değildir. Çünkü, sırasıyla gözden geçirecek olursak, bu ayetlerde sözkonusu edilen hususlar şunlardır :

1. Görülen rüyaların te'vilinin (nasıl çıkacağının) Hz. Yûsuf'a sorulması ve Yûsuf'un da bunların te'vilini (nasıl çıkacağını) onlara haber vermesi (bk., a,b,d).

2. Hz. Yûsuf'un daha önce gördüğü rüyanın, ebeveyni ve kardeşleri tarafından kendisine secde edilmesi şeklinde te'vili, yani vukuu (bk. m).

3. Melikin adamlarının, -kendi deyişleriyle-karışık rüyaların te'vilini (nasıl vuku bulacağını) bilmediklerini söylemeleri (bkz., c).

4. Hz. Yûsuf'a, rü'yaların te'vili (ne şekilde meydana çıka cağı) ilminin, Yüce Allah tarafından öğretildiği (bkz. e,f,g,).

5. Salih **Kul Hızır'ın**, gönürde Hz. **Musa**'ya garip gelen davranışlarının te'vilinin (ileride neye müncer olacağının), Hızır tarafından Hz. Musa'ya bildirilmesi (bk.h,ı).

6. İnkarcıların, Kur'an-ı Kerim'de haber verilen, kıyamet ve haşir gibi istikbalde olacak gaybi hakikatlerin te'vilini (vukuunu) bekledikleri ve onun te'vili (vukuu) günü geldiğinde ise, pişmanlıklarını ifade edecekleri (bkz. j,l)

7. Allah'a, Rasûlüne ve ulu'l-emr'e itaat etmelerinin, ihtilaf zuhurunda **Kitap** ve **Sünnet**'e başvurmalarının, ölçü ve tartıya riayet etmelerinin, te'vil (sonuç ve akıbet) bakımından mü'minler için en hayırlısı olacağı (bkz., k).

119- 3 Alu İ'mran 7

8. Kötü niyetli insanların, **müteşabih** Kur'an ayetlerine, fitne çıkarmak ve o ayetlerde bildirilen mahiyeti beşerce bilinemeyecek bazı şeylerin te'vilini (hakikatini) öğrenmeye cür'et suretiyle tutundukları (bk., n).

B- Istılahta Te'vil

Usûl ilminde mutlak bir ıstılah olarak **te'vil** : "Lafzı, zahirî delaleti dışında, ihtimali bulunduğu bir ma'naya hamletmektir."[120] Bu, te'vilin **mutlak** ta'rifidir. Bu ta'rifin içine, te'vilin **sahih** olanı girdiği gibi, yanlış ve batıl olanı da girer. Sahih olan te'vile gelince :

"Lafzı, zahirî delâleti dışında, ihtimâli bulunduğu bir ma'nâya, bu ma'nâyı destekleyen bir delile dayanarak hamletmektir."[121] Bu, **müteahhirîn** fakih, kelamcı, muhaddis ve mutasavvıflarınca benimsenmiş olan ta'riftir. [122]

Sahih olan te'vilde, ta'riften de anlaşılacağı gibi, şu iki önemli unsurun bulunması gerekir.

a. Sözkonusu lafzın, te'vil edilecek manaya ihtimali olması,

b. Bu ma'nayı te'yid eden bir delilin bulunması.

Aksi takdirde **te'vil** , sahih olmaktan çıkar.

Te'vile ihtimali bulunan lafız, te'vili yapacak kişinin kanaatine ve getireceği delile büyük ölçüde bağlı bulunacağı

120- Zeydan Abdülkerîm, el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh, Bağdâd, 1973/1393, s.287; el-Makdisî, Ekâvilu's-Sikât, s.47-48

121- Zeydan, a.y.; Şevkânî Muhammed b. Ali, İrşâdü'l-Fuhul, Mısır, 1937/1356; Malatî, age., 235; Zehebî, et-Tefsîr, I,18

122- Zehebi, age., I, 18

için, -her zaman olmasa da - bir lafzın, birden çok sahih te'vili olabilir. Bu husus nazar-ı itibara alınacak olursa, te'vil, el-Cüveynî (478 h.) nin yaptığı gibi, şöyle ta'rif edilebilir :

"Zahir olan lafzı, te'vil yapanın kanaati çerçevesindeki ma'nâsına hamletmektir." [123]

Sahih olan te'vile şu örneği verebiliriz :

"Boşanan kadınlar, kendi kendilerine, üç kuru' müddet beklerler." [124] ayetinin zahirine göre, kocasından boşanan bir kadının, bir başkasıyla evlenebilmesi için, üç kuru' (aybaşı veya temizlik) süresi iddet beklemesi gerekir. Fakat, ayet-i kerimedeki "boşanan kadınlar" sözü, zifafa girmiş ve girmemiş bütün kadınları" içine alan umumi bir lafız olduğu için te'vile ihtimali vardır ve iddet hükmünü bildiren bu ayet :

"Ey iman edenler ! Mü'min kadınları nikahlayıp ta, zifaftan önce boşayacak olursanız, iddet beklemeleri gerekmez."[125]

mealindeki Kur'anî delil ile, şöyle te'vil edilir : "Üç kuru' süresi iddet bekleyecek olanlar, kocalarıyla zifafa girdikten sonra boşanan kadınlardır." [126] Tefsir ilmindeki ıstılâhî ma' nası ile te'vil'e gelince, çeşitli şekillerde ta'rif edilmiştir. Bu ta'riflerden önemli olan ba'zılarını nakletmezden önce, şunu belirtelim ki, "İbnu Cerir (310 h.) ve benzeri bir çok müfessir, eserlerinde **te'vil** kelimesini **tefsir** anlamında kullanmışlar ve bununla, ister zahirine uygun düşsün ister düşmesin, bir

---

123- el-Cuveynî İmâmu'l-Harameyn Ebu'l-Meâlî Ebdülmelik b. Abdillâh, el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh, Kahire 1400, 1, 511

124- 2 Bakara 228

125- 33 Ahzab 49

126- Bkz., Zeydân, age., 228

sözün tefsir ve beyanı ma'nasını kasdetmişlerdir. Te'vilin, bilinen ve aygın olan ıstılâhî ma'nası budur. Buna göre te'vil, tıpkı tefsir gibidir ki, doğru yapıldığında benimsenir, batıl olduğunda ise, benimsenmez ve zemmedilir." [127]

Nitekim **İbnu Cerîr** (310 h.) ve **Ebu Mansur el-Maturidi** (333 h.) gibi alimler, eserlerine : "Camiu'l-Beyan an Te'vili'l-Kur' an" ve "Te'vilat" gibi isimler vermişler ve tefsir etmek istedikleri ayetlerden önce, hep "te'vilu kavlihi teala" gibi ta' birler kullanmışlardır.

el-Bağavi (516 h.) nin, **te'vil** ve **tefsir** ta'rifi şöyledir :

"**Te'vil**: Ayet-i Kerime'yi, öncesi ve sonrasına uygun olan muhtemel ma'nasına, Kitap ve Sünnet'e ters düşmeksizin, istinbat yoluyla hamletmektir. **Tefsir** ise : Ayeti, nüzul sebepleri, diğer durumları ve kıssası itibariyle açıklamaktır." [128] Bu ta'rifi, **el-Kevâşî** (591 h.) de benimsemiştir.

Mâturîdî (333 h.) ye göre :

"**Tefsir** : Ayetten murad olunan ma'nanın öyle olduğunu kesin olarak söylemek ve o ma'nânın kastedildiğine Allah'ı şahit tutmaktır. Bu şekilde yapılan tefsir, şayet kesin bir delile dayanıyorsa sahihtir; dayanmıyorsa, yasaklanmış olan re'y tefsiridir. *Te'vil* ise : Kesin kaydıyla söylemeden ve Allah Teala'yı şahid tutmadan, ayetin muhtemel olduğu ma'nalardan birini tercih etmektir." [129]

127- Malatî, age., 235; Bk., Zehebî, et-Tefsîr, I,19; Ebû Ubeyde, Mecazu'l-Kur'ân, I, 86

128- Zehebî, age., I,21; Bk., Kâtip Çelebî, Keşfu'z-Zunûn an-Esâmi'l-Kütubi ve'l-Funûn, İstanbul, 1941/1360, I, 355

129- Mâturîdî Ebû Mansûr Muhammed, Te'vîlât, Konya Yûsufağa Ktp. no: 5552, varak 1b; Zehebi, age., I, 19

Bu ve benzeri tariflerden, şu sonucu çıkarmak mümkündür :

"**Tefsir**, rivayete, **te'vil** ise dirayete dayanılarak yapılan açıklamadır. Zira, tefsir'in anlamı, keşfetmek ve açıklamaktır. Allah Tealanın, bir ayetten neyi murad ettiğini kesin olarak söylemek ise, ancak Peygamber s. den veya Kur'ân'ın inişine şahid olan, Kur'ân'ın ilgili bulunduğu olayları bilen, Allah'ın Rasulüyle beraber bulunup ma'nasını anlayamadıkları ayetleri O'na soran **sahabe'**den birinden gelen bilgilerle mümkündür. Halbuki **te'vil**'de, ayetin muhtemel bulunduğu manalardan birini, delille tercih etme sözkonusudur. Yani te'vil, **ictihad**'a dayanır. Bu ise, kelimeleri tanımak, bunların Arap dilindeki delaletlerini, siyaka göre kullanılışlarını, Arapçanın üsluplarını bilmek ve bütün bunlardan ma'na istinbat etmekle gerçekleşir." [130]

Görüldüğü gibi, **te'vil**'in ıstılahtaki ma'nasıyla, Kur'andaki anlamı, tamamen ayrıdır. Istılahta te'vil, bir lafzı, muhtemel bulunduğu ma'nalardan biriyle tefsir ve beyan etmek anlamına gelirken, yukarılarda izah ettiğimiz gibi, Kur'ân'da : "Birşeyin hakikat ve mahiyeti, akıbet ve sonucu" anlamına gelmektedir. Esasen, ıstılâhî ma'nasıyla te'vil kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de **tefsir** lafzıyla şu ayette varid olmuştur : وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا

"Onlar sana bir mesel (soru, itiraz, kıyas ve akıl yürütme) getirmeye görsünler; biz muhakkak sana, hakkı ve en güzel açıklamayı (**tefsir**'i) getiririz." [131]

Bu ayet-i kerime, inkar edenlerin ileri sürdükleri her türlü

130- Zehebi, age. ,I, 22
131- 25 Furkan 33

fikir, itiraz, istidlal ve muhakemelerine, Kur'ân'ın, ikna edici veya susturucu cevap ve açıklamalar getirdiğini belirtmektedir. Bu, şüphesiz, açıklama, tefsir ve beyan'ı ilgilendiren bir husustur. Nitekim, ayette, tefsir sözü varid olmuştur. Halbuki, Kur'ân'da geçtiği anlamıyla te'vil'de böyle bir şeyin sözkonusu olmadığı daha önceki izahlarımızdan anlaşılmıştır.

3. BÖLÜM

KUR'ÂN'DA ANLAŞILMAYAN VEYA TEFSİR EDİLMESİ MÜMKÜN OLMAYAN ÂYETLER VAR MIDIR ?

KUR'ÂN'DA ANLAŞILMAYAN VEYA TEFSİR EDİLMESİ MÜMKÜN OLMAYAN ÂYETLER VAR MIDIR ?

Ba'zı ıstılahların, **Kitap** ve **Sünnet**'in anlaşılmasında, birtakım ilmi hatalara sebep olduğu bir gerçektir. **Mu'tezile, Kaderiyye, Cebriyye, Şia** gibi Ehl-i Sünnet dışı fırkaların, Kur'an tefsirinde takındıkları peşin fikirliliğin tefsirde yol açtığı yanlışlıkların metod olarak bir benzerine, bu ıstılahlar sebep olmuştur. Zira, ıstılahların, zihinlerde çağrıştırdıkları peşin ve statik birtakım ma'naları vardır. Istılah, bir bakıma dar ma'nada bir mezheptir. Belli fenlere adapte olmuş insanlar, okudukları ve duydukları sözleri, kendi literatürlerindeki ma'nalarına göre anlarlar. İşte bu, bir metnin belli anlam kalıpları içerisine hapsedilmesi ve sunmak istediği kendi hür sesinin kısılmasıdır.

Kur'an-ı Kerim, açık bir Arapçayla indirildiği için[132], ancak bu dile hakim olan hususiyet ve kıstaslara bağlı kalınarak doğru anlaşılabilir. Eğer O'na, kendi orijinal ve sade kuralları dışında herhangi bir statüko içerisinde yaklaşılırsa, Kur'ân-ı Kerîm'e kendi mesajını sunma hakkı verilmemiş ve bu büyük kitap, birtakım başka fikirlerin sözcülüğüne zorlanmış olur.

"Istılahların ve insanlar arasında şuyû bulmuş olan isimlerin, hakikatlere karşı işledikleri cinayetler vardır. Bu cinayetlerin, her fen ve dilde, her edebiyat ve dinde, uzun bir hikayesi vardır. Bu ıstılahlar, bambaşka bir varlık ortaya

132- Bk., 16 Nahl 103; 26 Şuarâ 193-195

lar ve bundan da şüpheler doğar, tartışmalar şiddetlenir, mezhepler teşekkül eder. Bunlar, kendi hüccetlerini getirirler ve o konuda mücadeleler, düşmanlıklar kızışır da kızışır. Bu durumda şayet biz, sonradan çıkan bu ıstılah ve sözlerden sıyrılarak geçmişe, selef'in ve evvelkilerin hakikatleri ifade ederlerken kullandıkları sözlere dönersek, o vakit düğüm çözülür, durum aydınlanır ve insanlar arasındaki birlik sağlanmış olur." [133]

Kendilerine yüklenilen yanlış ma'nâlardan dolayı Kur'an-ın yanlış anlaşılmasına sebep olan lafızların başında, üzerinde durmakta olduğumuz te'vil kelimesi gelir. Hiçbir kelime, Kur'anı anlamada bu kelime kadar önemli olmamıştır. Zira, çeşitli nedenlerle yanlış algılanabilen diğer bazı Kur'anî lâfızlar, sadece içlerinde yer aldıkları ayetlerin yanlış ya da eksik anlaşılmasına sebep olabilirler ama, te'vil kelimesi, tüm Kur'anı ilgilendirmektedir; çünkü Kur'ân'a bakış açısı bu kelimeyle oluşmakta ve Yüce Kitab'ın genel mahiyeti onunla belirmektedir.

133- en-Nedvî Abdülbârî, Beyne't-Tasavvuf ve'l-Hayât, Beyrût-Dimeşk, 1963/1383 (Ebu'l-Hasen en-Nedvî'nin önsözü), s.3

ALU İMRAN ÂYETİ VE ANLAMI

Konunun ehemmiyeti, son olarak üzerinde duracağımız Alu İ'mran Suresi'nin 7. ayetiyle ilgili olarak vereceğimiz bilgiler ve yapacağımız açıklamalarla ortaya çıkacaktır :

"Bu Kitabı sana indiren O'dur. O'nun birkısım ayetleri **muhkem**'dir ki, onlar Kitabın anasıdır. Diğer bir kısmı da **müteşabih**'tir. Kalblerinde yamukluk bulunanlar, O'nun müteşabih olanlarının ardına düşerler; fitne aradıkları ve O'nun te'vilini arzuladıkları için. Halbuki, O'un te'vilini (Yani sonunun nereye varacağını [134] Allah'tan başka kimse bilmez. İlimde rasih olanlar ise derler ki : O'na iman ettik; hepsi Rabbimizin katındandır.' Vakıa, özü olanlardan başkası düşünmez." [135]

Konumuz açısından bu ayet-i kerimede, meselenin mihverini teşkil eden, şu önemli iki hususun, açıklığa kavuşturulması gerekir :

1- (وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إلاَّ اللَّهُ والراسخون في العلم يقولون آمنّا به)

Bu ayeti okurken, إلاّ الله lafzı üzeride durulacak mı, yoksa geçilecek mi?

2. Ayette geçen te'vil ve müteşabih kelimelerinin buradaki anlamı nedir ?

Kur'anî muhtevada çelişki ortaya çıkarmadan ve sahih rivayetlerden de sarf-ı nazar etmeden, bu iki sorunun cevaplandırılması zaruridir. Çünkü, durak yerinin değişmesine göre, ayetin ma'nası değişmekte, anlam tersine dönmektedir.

134- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dîni Kur'an Dili, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979, II, 1040

135- 3 Alu.İmrân 7

Bu sebeple, mücmel olarak ta olsa, önce ayetin ma'nası tesbit edilmelidir. Ardından da, ayetteki anlam problemini ortadan kaldıracak olan te'vil ve müteşabih kelimelerinin buradaki ma'nası ortaya konmalıdır. Zira, işkal kilidinin açılmasında anahtar kelime, ayetteki te'vil ve müteşabih lafızlarıdır.

I. Âyette Durak Yeri Neresidir ?

Ayet okunurken, nerede durulacağı hususunda iki görüş vardır :

1.Durak, إلاّ اللّه 'taki lafza-i celal üzerindedir. Bu takdir de ayetin anlamı şudur.

"O'nun (müteşabihlerinin) te'vilini Allah'tan başka kimse bilmez. İlimde rasih olanlar ise derler ki : 'Ona iman ettik hepsi Rabbimizin katındandır." [136] Buna göre, müteşabihlerin te'vilini Allah'tan gayri kimse bilmez.

2. Ayet okunurken إلاّ اللّه üzerinde durulmadan والرّاسخون في العلم bölümüne geçilir. Bu takdirde ise, ayetin ma'nası şöyle olur :

"O'nun (müteşabihlerinin) te'vilini, Allah'tan ve ilimde rasih olanlardan başkası bilmez ki, onlar : Biz O'na iman ettik; hepsi de Rabbimizin katındandır.' derler."[137]

136- Buna göre, والرّاسخون müstakil bir kelâm olup, cümle başıdır. Mübtedâ olarak veya başka i'tibarlarla merfû'dur. Bk., Taberî, III, 123; Kurtubî, IV, 16; Ebû Hayyân, II, 384

137- Bu takdirde والرّاسخون Allah lâfza-i celâline bağlı (ma'tûf) olup, ma'tûfun aleyhinin i'râbıyla merfûdur. Bk., Taberî, III, 123; Kurtubî, IV, 16; Ebû Hayyân, II, 384.

Buna göre, müteşabihlerin te'vilini, ilimde rasih olan alimler bilirler.

Her iki görüşün de, taraftarları ve bunların görünürde hem naklî hem de akli delil ve gerekçeleri vardır :

1. Lafza-i Celâl üzerinde durarak, ayeti : "Müteşabihlerin te'vilini Allah'tan başkası bilmez." şeklinde anlayan belli başlı **selef** ve **halef** alimleri şunlardır :

Hz. Aişe, İbnu Abbas, İbnu Ömer, İbnu Mes'ud, Ubey b. Ka'b, Urve b. Zübeyr, Ömer b. Abdilaziz, Ebu Nehik el-Esedi, İmam Malik, Hasen el-Basri, el-Kisâî (189 h.), el-Ferrâ (207 h.), Ahfeş (292 h), Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm (224 h), Taberî (310 h.), Hattâbî (338 h), Fahruddîn Razî (606 h.) Ebu Hayyan (745 h)., ilh.[138]

Sahabeden **Ubey b. Ka'b'ın** (ويقول الرّاسخون في علم) ve **İbnu Mes'ud'un:** (إنْ تأويلُه إلاّ عند اللّه والرّاسخون في علم يقولون) şeklindeki kıraatleri[139] vaktın burada olması gerektiğini gösteren çok önemli tatbiki delillerdir. Diğer taraftan, İbnu Abbas, Ubey kıraatiyle okumuştur.[140] Binaenaleyh, Kur'an tefsiri ve kıraatinde, ashabın en bilgin ve salahiyet sahibi oldukları Hz. Peygamber'in beyanlarıyla belirtilen bu üç güzide insanın başında yer aldıkları büyük ulema çoğunluğuna göre, durak burasıdır ve müteşabihlerin te'vilini Allah'tan başkası bilmez.

"Sahabe, tabiun, tebau tabiin ve onlardan sonra gelen -özellikle Ehl-i Sünnet'in- büyük çoğunluğu bu görüştedir. İbnu

---

138- Bk., Taberî, III, 122; Kurtubî, IV, 16; Ebû Hayyân, II, 384

139- Taberi, III, 123

140-Taberi, a.y.

Abbas'tan gelen rivayetlerin de en sahihi budur."* "Ulemanın çoğunluğunun mezhebi, atfedilmeden okunmasıdır. Bu, İbnu Mes'ud, Ubey, İ. Abbas ve Aişe'den rivayet edilmiştir." *

Konunun uzmanı durumundaki bu üç sahabi'den ve ayrıca Hz. Peygamber'e en yakın olan Hz. Aişe'den rivayet edilmesi sebebiyle bu görüş, naklî bakımdan çok kuvvetlidir.

2. Ayet-i Kerime'yi: "Rasih ulema, müteşabihlerin te'vilini bilir." tarzında anlayan, ayeti okurken,

(والرّاسخون في العلم) sözüne geçen belli başlı selef ve halef alimleri ise :

İbnu Abbas, Mücahid, er-Rabi' b. Enes, Muhammed b. Ca'fer b. Zubeyr ve kelamcıların ekserisidir. [141]

Bu görüşün, Sahabeden İbnu Abbas'ı istisna edersek, naklî yönden herhangi bir istinadgahı yoktur. Zira, birşeyin naklî olma özelliğinin asgari şartı, Kur'ân'ın nüzülune şahid olan **Sahabe** nesline dayanmasıdır. Burada ise, İbnu Abbas hariç herhangi bir sahabi kavli mevcut değildir.

Bir önceki şıkta, aksi görüşe sahip bir dizi sahabe arasında gördüğümüz İ. Abbas'ın, burada da sözkonusu edilmesine gelince, bu sahabi'den, durağın,(إلاّ الله) lafzı üzerinde olduğuna dair, rivayette bir açıklık mevcut değildir. O'ndan nakledilen sadece şudur : "Mücahid'in rivayetine göre İbnu Abbas demiştir ki : Ben, onun te'vilini bilenlerdenim." [142]

Görüldüğü gibi, bu rivayeti, İ. Abbas'tan, sadece -İslam'da

---

*- Süyûtî Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebîbekr, Mu'terakü'l-Akrân fî İ'câzi'l-Kur'ân, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, tsz., I, 138

*- Taberî, III, 122; Kurtubî, IV, 16; Ebû Payyân, II, 384

141- Taberi, III, 122; Kurtubî, IV, 16; Ebû Hayyân, II, 384

142- Taberî, III, 122

ilk rasyonel tefsirleriyle tanınan- ünlü tabii müfessir Mücahid nakletmiştir. [143]

İ. Abbas'ın kendi tatbikatına da aykırı düşen bu rivayet hakkında, şu ihtimaller üzerinde durulabilir :

a. İ. Abbas, sonradan bu görüşünden vazgeçmiş olabilir.

b- Mücahid, baştan sona bütün Kur'ân'ın tefsirini İbnu Abbas'tan okuduğu ve buradaki te'vil'i tefsir manasında zannettiği için, üstadının, bütün Kur'an ayetlerinin tefsiriyle birlikte müteşabihlerin de tefsirini bildiğini nakletmiştir. Dolayısıyla, buradaki tefsirden kasıt, ayetteki te'vil olmayıp, ıstılahtaki tefsir ve te'vildir.

Hattâbî (388 h.), bu görüşe sahib olanın, sadece Mücahid olduğunu söyleyerek : "O, rasih ulemanın müteşabihleri bildiği iddiasında bulunmuştur." der ve bu kıraatin gereği olan irab vechinin, dilcilerin geneli tarafından reddedildiğini kaydeder. [144]

Herşeye rağmen, sadece Mücahid tarikıyla gelen bu rivayet, mübhem ve mutlak bir ifadeye sahiptir. Halbuki, İ. Abbas'ın birinci şıkta naklettiğimiz muhalif görüşü, durak yerini belirtmesi bakımından açıktır. Şöyle ki :

"Tavus şöyle demiştir : İbnu Abbas derdi ki :

وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلاَّ اللَّهُ يقول الراسخون آمنا به

O'nun te'vilini Allah'tan başkası bilmez. Rasih olanlar

143- Allah'ın âhirette görülemeyeceğini ve Kur'ân-ı Kerîmde maymuna çevrildikleri açıkça beyan edilen Yahûdîlerin, eşkâl itibariyle değil de, yalnızca karakter ve ahlâkça maymunlara benzetildiklerini ilk defa ileri süren Mücâhiddir. (Bk., Taberî, I, 263-264; VI, 190; IX, 69; XXIX, 120, Kurtubî, XIX, 108; Elmalılı, I, 379

144- Kurtubî, IV, 16-17

ise, 'Biz ona iman ettik.' derler." [145]

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, aynı zamanda Ubey b. Ka'b'ın kıraati olan bu okuyuşun, İ. Abbas tarafından sürekli olarak okunduğu, İbnu Abbas'ın esas görüşünün bu olduğu, rivayetteki كان ابن عبّاس يقول ifadesinden açıkça anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, İbnu Abbas'a göre, Kur'anı anlamanın, yani tefsirin dört mertebesi vardır. Bunlar :

a. Hiçkimsenin bilmemekte ma'zur olmadığı tefsir,

b. Arab'ın, dili sebebiyle bildiği tefsir,

c. İlimde rasih olan alimlerin bildiği tefsir,

d. Allah'tan gayri kimsenin bilmediği tefsir. [146]

Bu sonuncu maddeye bakarak, İbnu Abbas'ın, Müteşabihlerin te'vilini Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği görüşünde olduğu, rahatlıkla söylenebilir.

Binaenaleyh, dört tane seçkin sahabiden, hem nazarî, hem de amelî olarak nakledilmiş bulunan birinci görüş karşısında, yalnızca Mücahid'in rivayetiyle gelen, hem de mübhem ve mutlak bir ifade arzeden bu görüşün, naklî bir delil olabileceğini söylemek güçtür. Diğer taraftan, ikinci görüş, bir takım dil ve anlam problemleriyle de karşı karşıyadır. Şöyle ki :

a. Bu kıraatin gereği olarak(والرّاسخون) sözü,(إلاّ الله) üzerine atfedildiğinde, (يقولون آمنّا به كلّ من عند ربّنا) cümlesi hal olmaktadır. Buna ise, dil alimlerinin geneli karşı çıkmakta bunu zayıf bir irab vechi olarak görmektedirler. [147]

b. Ayette, müteşabihlere tabi olanlar zemmedilmişlerdir.

145- Taberî, III, 122

146- Bk., İbnu Kesîr, II, 8; Ebû Hayân, II, 384

147- Hattabî'nin bu değerlendirmesi için bk., Kurtubî, IV, 16-17

Müteşabihlerin te'vilini bilmek mümkün ise, bunları öğrenmek isteyenler niçin zemmedilsinler ?[148] Müteşabihlerin te'vi line, yalnızca fitne çıkarmak maksadıyla değil, her ne şekilde olursa olsun yeltenmek yasaklanmıştır. Zira, müteşabihlere tabi olmak ancak kalblerinde eğrilik olanların işidir. Yoksa, müteşabihlere tabi olmanın ve onların te'viline yeltenmenin, iyi niyetle yapılmasının yasak olmayacağı diye bir şey sözkonusu değildir.

c. Ayette, rasih ulema, iman ve teslimiyetleri sebebiyle övülmüşlerdir. Bu demektir ki, onlar, te'vilini bilmedikleri hususlarda: "Bunlara iman ettik; hepsi Rabbimizin katındandır." diyerek problemden kurtulan kimselerdir. İnsan, tafsilat ve mahiyetini kavradığı birşeyin doğruluğuna iman ve teslim olduğu zaman değil, mahiyetini kavramasa da, doğruluğuna *vahy*'in şehadet ettiği şeye teslim olduğu zaman övülür. Ve manidar olan övgü de budur. Burada, *rasih ulema*'nın, ilmî ve rasyonel başarıları değil, imanî başarıları tes'id ve methedilmiştir.

d. *Râsihûn*'a, muhkem ayetleri ölçü aldıkları ve müteşabihleri de iman konusu yapıp teslim oldukları için bu ad verilmiştir. Akıl ve muhakemeyi, kendi alanının dışına taşırmayan insanlar, yani "Ulu'l-elbab : özü olanlar" ancak bu inceliği kavrayabilirler : Vema yezzekkeru illa ulu'l-elbab.

148- Bk., Ebû Hayyân, II, 384

II. Ayette Geçen Te'vil ve Müteşabih Sözlerinin Anlamı :

Alu İmran ayetinde, durak yerinin tesbitinden sonra çözüme ulaşması gereken ikinci husus, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, ayette geçen **te'vil** ve **müteşabih** lafızlarının ne anlama geldiğidir. Geçen iki bölümde, Arap dilinde ve Kur'an-ı Kerim'de **te'vil** kelimesi üzerine yaptığımız tedkiklerden sonra, bu ayetteki te'vil lafzının ne anlama geldiği hususunda pek bir problemimiz kalmamış bulunmaktadır. Çünkü, ilk iki bölümde, hem aklî, hem de naklî yönlerden, te'vil kelimesinin Kur'ân'da: "birşeyin hakikat ve mahiyeti, akıbeti, varacağına varması ve vukuu" anlamına geldiğini ortaya koymuş bulunuyoruz :

Şimdi ise, bir kez daha ve hususiyle bu ayetteki te'vil ve müteşabih lafızları üzerinde duracağız. Zira, Kur'anı anlamada temel bir engel teşkil edegelen problemin izalesi, bu ayetin doğru olarak anlaşılmasına ve bu da, ayette geçen sözkonusu iki lafzın ne anlama geldiğine bağlıdır.

Bilindiği gibi ayette, fitne aradıkları ve te'vilini arzuladıkları için Kur'an'ın müteşabihlerinin ardına düşen kimselerden söz ediliyor ve bunlar, bu hareketlerinden dolayı kötüleniyorlar. Acaba, müteşabihlerin peşine düşerek fitne arayan bu kimseler kimlerdir ? Kur'ân'ın nüzulu sırasında, bu hareketin öncülüğünü yapanlar mı olmuştur? Te'vilini arzuladıkları müteşabihlerden kasıt nedir? Neyin te'vilini bilmeğe kalkışmışlardı ?

Âyetin Nüzûl Sebebi :

"Ayetlerin, hangi olaylar ve sebeplerle indiği bilinmeden, tefsir ve anlamlarını bilmek imkansızdır." *

"Nüzul sebebini bilmek, ayetin manasını anlamağa yardım eder. Zira, sebebin bilinmesi, o sebebe bağlı olan şeyin de bilinmesini gerektirir."[149]

Bu nedenle, ayet-i kerimenin nüzulune sebep olan yahut nüzulundan önce vuku bulan olayların, ayetin doğru anlaşılmasında mühim bir yeri vardır. Kur'an, nazil olduğu toplumda cereyan eden olayları ve bu olayların kahramanlarıyla sürekli ilgilenmiş, bunların iyi ve doğru yanlarını destekleyip, yanlış ve kötü olanlarını, en uygun ve güncelliğini hiç yitirmeyecek bir üslupla eleştirmiş, bunlara cevaplar vermiş, hakkın ve haklıların sözcülüğünü yapmıştır. Bundan dolayıdır ki, birtakım meseleleri, Kur'ân'ın indiği toplum şartlarından ve ilgili bulundukları toplumsal olaylardan ayrı ve mücerret anlamağa kalkışmak, sosyal birtakım yönleri olan bir meseleyi, zihnî ve farazî dar hudutlar içerisinde tutarak yanlışa sapmayı doğurur. O konunun sağlıklı çözüme kavuşması, ilgili bulunduğu olayı dikkate almadan mümkün olmaz. Bu tür konular, ne o kadar güçlü bir muhakemeye, ne de fevkalade bir dirayete değil, sadece, basit tarihi bir olayın dikkate alınmasına bağlıdır.

---

*- el-Vâhidî Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, Esbâbu'n-Nuzûl, Kahire, 1968/ 1388. s.4

149- İbnu Teymiyye, Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr, Dr. Adnân Zerzûr thk. ve şrh., Beyrût, 1972/1392, s.47

İşte bundan dolayıdır ki, bu kabil konularda, Kur'ân'ın inişine şahit olmuş bulunan sahabenin sözleri büyük önemi haizdir ve bu sözler, **merfu haber** hükmündedir. Halbuki dirayeti ilgilendiren bir meselede **mevkuf haber**, hiçbir zaman bu değere ulaşmaz.[150]

İmdi, üzerinde durduğumuz ayetin nüzul sebebi veya söz konusu ettiği hadise ve şahıslarla ilgili olarak, kaynaklarda başlıca şu üç görüş yer almaktadır :

1. "Ayette kastolunanlar, **Necran Hıristiyanları**'dır. Bunlar, bir heyet halinde Peygamber s.e gelip **İsa** Aleyhisselam hakkında tartışmışlar, Kur'an-ı Kerimin, Hz. İsa hakkında kullandığı "Allah'ın ruhu ve kelimesi' tabirini duyunca, "Hah, bu bize yeter" diyerek, bunu kendi sapık akideleri doğrultusunda te'vil edip İsa'nın üluhiyyetine delil göstermişlerdi. Bu, er-Rabi' b. Enes'ten rivayet edilmiştir.[151]

2. "Ayet, Ebu Yasir b. Ahtab, kardeşi Huyey b. Ahtab ve bir grup **Yahudi** hakkında nazil olmuştur. Bunlar, Hz. Peygamber ve ümmetinin ecelini, daha doğrusu İslamın hükümranlık suresini, Kur'ân'daki **mukattaa harfler**'in -kendilerince- sayı değerinden yararlanarak çıkarmak istemişlerdi. Yüce Allah, ayet-i kerimede, kalblerinde yamukluk bulunan bu kimselerin, fitne çıkarmak amacıyla, muhtelif anlamlara çekilmeğe ihtimali bulunan bu müteşabih mukattaa harflerin peşine düştüklerini beyan etmiştir. Bunu, Abdullah b. Abbas,

---

150- Bk.. Zerkânî Muhammed Abdülazîm, Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Mısır, tsz., II, 13; Subhî Sâlih, Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalâhuhû, Beyrût, 1965/1384, s.209; Zehebî, age., I,94-95.

151- Vâhidî, age., s.61-62; Taberî, III, 118

Cabir b. Abdillah'tan rivayet etmiştir. [152]

3. Bu ayet, muhtelif tarzlarda te'vile ihtimali bulunan bazı ayetleri, Kur'an ve hadislerin muhkematına aykırı olarak te'vil (tefsir) ve tahrife tabi tutan ve böylece dinde bid'at çıkaran herkes hakkındadır. Bu görüşü yansıtan somut bir rivayet yoktur. Ancak, **Katade**, bu ayeti okur ve şöyle derdi :

"Bu kimseler, **Hariciler** ve **Sebeîler** değilse, bilmiyorum başka kimlerdir?"

Ayrıca, bu görüş zımnında, Hz. Aişe'nin Peygamber s.den rivayet ettiği şu mealde hadisler vardır :

"Kur'an konusunda münakaşa açanları gördüğünüzde bilin ki, onlar, Allah Teala'nın bu ayette kasdettiği kimselerdir; onlardan sakının."[153]

Nüzûle sebep ve konu teşkil etmekten ziyade, ayetin genel bir tefsirinden ibaret olan bu sonucu görüş bir tarafa, ilk iki rivayet, ayette kastedilen muayyen kimselerin olduğunu belirtmektedir. Özellikle ikinci görüş, her yönüyle nüzul sebebi olma şartlarına haiz bulunmaktadır.

Bütün bu rivayetlerin ışığında anlaşılan şudur :

Gerek **Necran Hıristiyanları**, gerek **Yahudiler** ve gerekse daha başka fikir ve ideoloji temsilcileri, mahiyet ve künhü itibariyle aklın konusu dışında bulunan birtakım hakikatler ve gelecekte zuhur edecek bazı gaybî olaylar hakkında, kendi amaçları doğrultusunda bir takım bilgiler ortaya koymak istemişler, bunun üzerine Yüce Allah, sözkonusu ayette bunun imkansızlığını beyan etmiştir.

152- Taberî, I, 71-72; III, 118; Kurtubî, IV, 15; İ. Kesîr, I, 68-69
153- Taberî, I, 118-120; İbnu Kesîr, II, 6-7

Burada, Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği müteşabihlerden maksat, ya kıyametin vukuu ve ümmetin eceli gibi gelecekte vuku bulacak olan ve gayb olduğu için bilinmesi imkansız olaylar ya da Allah'ın zat ve sıfatlarıyla alakalı olup, mahiyet ve hakikatı aklın bilgi hudutları dışında bulunan gerçeklerdir. Nüzul sebeplerinden de anlaşılacağı üzere, İslam'ın can düşmanı olan Yahudi ve Hristiyanlar, bozgunculuk yapmak üzere, bu kabil meselelerin peşine düşmüşlerdi; bunun üzerine Kur'an-ı Kerim onlara gerekli cevabı vermişti.

Yoksa, bu ayetten, Kur'ân'da anlaşılması ve tefsiri mümkün olmayan birtakım ayetlerin bulunduğu anlamı kesinlikle çıkmaz. Çünkü :

"Allah Teala'nın Peygamber s e vahyettiği Kur'an ayetlerinin hepsi, O'na ve ümmetine açıklanmak ve alemlere hidayet olmak üzere indirilmiş olup, Allah'ın Kitabında, ne insanları ilgilendirmeyen ve onların ihtiyaç duymadıkları bir şey, ne de onların muhtaç oldukları halde anlamaya yol bulamayacakları bir husus, kesinlikle yoktur. Bu böyle olunca, Kur'an'da bulunan herşeye, insanların ihtiyaçları vardır; her ne kadar bazı ayetlerin ihtiva ettiği manaların bir kısmı onlar için gerekli olmasa da. Şu ayet bunun bir örneğidir :

'Rabbin ayetlerinden (alametlerinden) biri geldiği gün, daha önceden iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış olan hiç kimseye (o gün) iman etmesi asla fayda vermez.' [154]

"İmdi, Allah Tealanın, daha önceden iman etmemiş

154- 6 En'âm 158

kimselere, iman etmelerinin fayda vermeyeceği haber verdiği günde zuhur edecek olan ayetin (mu'cizenin) güneşin batıdan doğması olayı olduğunu, Hz. Peygamber bildirmiştir. Burada, kulların ihtiyaç duydukları bilgi, tevbenin fayda vermeyeceği zamanı, senesi, ayı ve günüyle değil, umumi özelliğiyle bilivermektir. Bu kadarcığını ise Allah Teala, Kitabının delaleti ve Peygamberinin açıklamasıyla bildirmiştir. Şimdi, burada, insanların bilmelerine ihtiyaç olmayan husus, söz konusu ayet-i kerimenin nüzûluyle, sözkonusu kıyamet alametinin vuku bulma vakti arasında ne kadar süre olduğudur. Onların ne dinî, ne dünyevî açıdan, böyle bir bilgiye hiçbir ihtiyaçları yoktur. İşte bu, Allah Tealanın, kullarına bildirmeyip te sadece kendisinin bildiği ilimdir. İşte, bu ve benzeri manalar, Yahudilerin, Muhammed s. ve ümmetinin eceli hakkında **Mukattaa Harfler** yoluyla bilmek için peşine düştükleri ve Allah Tealanın da, bilmelerinin imkansız olduğunu bildirdiği müteşabihlerdir. **Müteşabihler**'den maksat, bizim bu anlattığımız olunca, bunun dışıdaki bütün Kur'an ayetleri muhkemdir. *

Bu muhkemler de :

"a-Ya tek anlamı olup, başka bir te'vile ihtimali bulunmayan ve duyuluverince anlaşıldığı için herhangi bir açıklayıcı (mübeyyin)e ihtiyaç olmayan, ya da :

b- Birçok anlam ve te'vile ihtimali bulunup, bunlardan hangisinin kastedildiği, Allah'ın ve Rasulünün açıklamalarıyla bilinen ayetlerdir. Bu bilgi, yukarıda ifade ettiğimiz

---

*- Zeccâc'ın aynı şekildeki görüşü için bk., el-Cuveynî, el-Burhân, I, 423-424

sebeplerden ötürü, ümmetin alimlerinden hiçbir zaman eksik olmayacaktır." [155]

Bu açıklamalardan, **müteşabih**'in, belli konulara münhasır bazı hususlar olduğu anlaşılmıştır. Bu hususlar, özetle belirtilecek olursa, kıyamet, kıyamet öncesi ve sonrası olaylar, Muhammed ümmetinin eceli, istikbalde ne gibi şeylerin zuhur edeceği, bazı ayet ve hadislerde Allah Teala hakkında kullanılan **zat, nefs, vech, yed, istiva, nüzûl** gibi ifadeler, Hz. İsa için kullanılan **Allah'ın Ruhu ve Kelimesi** gibi sözlerdir. Bunlar, görüldüğü gibi, ya gelecekte vuku bulacağı için gaybi olaylardır; ya da Allah Tealanın zat ve sıfatlarını ilgilendirdiği için aklın idrak sınırlarının ötesinde yer alan hakikat ve mahiyetlerdir. Bunlardan, istikbalde vuku bulacakları bildirilen müteşabihlerin, ne zaman meydana gelecekleri, kesinlikle bilinmez. Allah'ın zat ve sıfatlarıyla alakalı olan müteşabihlerde geçen ifadelerin ise hakikat, mahiyet ve keyfiyetleri yine bilinmez; bunlara, ayet ve hadislerde bildirildiği şekilde te'vil edilmeksizin inanılır. Zahir ve hakikatlerinden alınıp başka anlamlara çekilmez.

Ma'nası bu olan müteşabihlerin te'vilinin ne olduğuna gelince, bunların ne zaman vuku bulacakları, hakikat ve mahiyetlerinin ne olduğudur. Binaenaleyh, müteşabihler, **tefsire** değil, te'vil'e konudurlar. Buradaki te'vilin, geçen bölümlerde izah ettiğimiz gibi, tefsir ve beyan ile herhangi bir alakası yoktur. Geçen bölümlere ilave olarak, konu üzerinde, sözkonu- su ayet açısından biraz daha durmak istiyoruz:

"Tefsirciler, 'Kalblerinde yamukluk bulunanlar, fitne

155- Taberî, III, 116-117

aradıkları ve te'vilini arzuladıkları için, O'nun müteşabih olanlarının ardına düşerler. Halbuki, onun te'vilini Allah'tan başkası bilmez.'[156] ayetindeki te'vil kelimesinden, Allah Tealanın neyi murad ettiğinde ihtilaf ettiler :

1. Bazılarına göre, bunun manası, Yahudilerin, mukattaa harflerinin rakam değerinden faydalanarak, Hz. Peygamber ve ümmetinin ecellerinin ne zaman son bulacağı ve kıyametin ne zaman kopacağı gibi hususları tesbite kalkışmalarıdır. Nitekim İbnu Abbas, buradaki, te'vilini Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği şeyin, kıyametin ne zaman kopacağı olduğunu söylemiştir.

2. Bazılarına göre, buradaki te'vilden maksat, Kur'ân'ın akıbetleridir. Şöyle ki, kalblerinde eğrilik bulunanlar, Allah Tealanın, müslümanlar için Kur'ân'da teşrî kıldığı ahkamın, ne zaman neshedileceğini vaktinden önce bilmek sevdasına düşmüşlerdi. Nitekim Süddi şöyle demiştir : 'O'nun te'vili demek, akıbeti demektir. Yani, neshedici hüküm ne zaman gelecek te, önceki hükmü neshedecek ?'

3. Bazıları da dediler ki, bunun ma'nası şudur : Onlar, çeşitli mana ve te'villere ihtimali bulunan müteşabih Kur'an ayetlerini, kalblerindeki eğrilik ve terkip ettikleri delalet istikametinde te'vil etmek istemişlerdi. Nitekim, Muhammed b. Ca'fer b. ez-Zubeyr böyle demiştir.

"Yahudilerin ve birtakım kimselerin, ümmetin ecelini ve kıyametin ne zaman kopacağını bilmek istemeleri ve Kur'an ayetlerinin akıbetlerinin nasıl sonuçlanacağını, daha vakti gelmeden önce bilme sedvasına düşmeleri' şeklindeki İbnu

---

156- 3 Alu İmrân 7

Abbas ve Süddi'nin görüşleri, doğruya daha yakındır. Her ne kadar, Süddi, Kur'an'ın akıbetleri konusuna, yalnızca **nasih** ve **mensuh** meselesine inhisar ettirmek gibi bir gaflete düşmüşse de.

"Binaenaleyh 'O'nun te'vilini Allah'tan başkası bilmez' sözüyle, Allah Teala şunu murad etmiş oluyor :

'Kıyametin ne zaman kopacağını, Muhammed ve ümmetinin ecellerinin ne zaman sona ereceğini ve ileride daha başka ne gibi şeyler meydana geleceğini, Allah'tan başka kimse bilmez. Ebced hesabıyla, müneccimlik ve kehanetle, bu şeyleri bilme hevesine kapılan hiç kimse, bu bilgiye erişmez. İlimde rüsuhu olup ta, 'biz müteşabihlere iman ettik; muhkem ve müteşabih hepsi Allah'tandır.' diyenler de bunu bilmezler. Ancak, onların bu konuda diğer insanlara olan üstünlükleri, bunu, ancak Allah'ın bilebileceğini ve O'ndan başka, yarattıklarından hiç kimsenin, bunları bilemeyeceğini bilmeleridir."[157] Ayetteki **te'vil** ve **müteşabih** kelimelerinin bu anlamını, meşhur dilci müfessirlerden el-Ferrâ (207 h.) ve ez-Zeccâc (311 h.) da belirtmişlerdir.

el-Ferrâ :

"Yahudiler, **cümmel** hesabını kullanarak, bu ümmetin ecelini tesbite kalkışmışlar, fakat isteklerine ulaşamayınca, 'Muhammed bizi yanılttı' [158] diyerek O'nu inkar etmişler, bunun üzerine Allah Teala, 'fitne çıkarmak ve te'viline heves

---

157- Çünkü onlar, bu hesaplarını, sadece birkaç mukattaa harfe göre yapmışlar ve ümmetin eceli olarak küçük bir rakam bulmuşlar iken, Hz. Peygamber, Kur'ân'daki diğer mukattaa harfleri de okumağa başlayınca, moralleri bozularak dağılıp gitmişlerdi.

158- Ferrâ, Meâni'l-Kur'an, I,191

etmek üzere, O'nun müteşabihlerinin ardına düşerler' ayetini indirmiştir. O'nun te'vilini istemenin anlamı, müddetini anlamayı istemek demektir." [159]

ez-Zeccâc :

"Onlar, kıyamet ve ba'sin vukuu vaktini öğrenmeye kalkışmışlardı da, Allah Teala, bunun vuku bulacağı vaktin, onların kendilerine va'dolunan günü gördükleri zaman olduğunu bildirmiştir."

"Müteşabih, kıyamet ve kıyametin ne zaman kopacağı ile ilgili ayetlerdir. Bunun dışındakiler muhkemdir. 'Onun te'vilini Allah'tan başkası bilmez' sözünün anlamı : 'Sonunu ve nereye varacağını ancak Allah bilir' demektir. A'raf suresindeki şu ayet, bu ma'nayı te'yid eder : هَلْ يَنْظُرُونَ إِلاَّ تَأْوِيلَهُ Onlar onun te'vilini bekliyorlar. 'Yani, kıyamet ve onda olacak şeyleri beklemektedirler." *

Zerkeşi (794 h.) de şöyle demiştir :

"O'nun te'vili demek, sözkonusu şeyin akıbet ve sonucu demektir." [160]

Müteşabih ve **te'vil** kavramlarının Kur'ani siyak içerisindeki bu ma'nalarından gaflet edildiği içindir ki, sonraki dönemlerde, Kur'ân'da, tefsirini Allah'tan başka kimsenin bilmediği ve insanlarca anlaşılması mümkün olmayan bazı ayetlerin olup olmadığı tartışılmış, bir kısım alimler, Allah Tealanın, sırf kullarını imtihan etmek ve onların teslimiyetlerini denemek için, insanların anlayamayacakları şeyleri Kur'ân'da inzal ettiğini, bunların da, **müteşabih** ayetler

159- Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhît, II, 384
*- Cüveynî, el-Burhân, I, 452
160- Zerkeşi, el-Burhân, I, 452

olduğunu söylemişler, bir kısmı da, Allah Tealanın, insanlara açıklamalar yapmak ve alemlere hidayet kaynağı olmak üzere indirdiği Kur'ân'da, haşa muhatapların anlayamayacakları şeylerle onlara hitap etmesinin abes ve muhal olacağını, bu sebepe, rasih ulemanın, müteşabihleri anlayıp te'vil (tefsir) edebileceğini savunmuşlardır. [161]

Ancak, her iki grupta, meseleye kökten ve selefi bir usulle değil de, müteahhirin metoduyla ve cedelci bir üslupla yaklaştıkları için, konu problem olmaktan çıkmıştır.

Nitekim, Kur'anı, içerisinde anlaşılmaz sözler olmaktan tenzih eden ikinci grup ulema, tezlerini savunurlarken, söz konusu ayetteki durağın yeri konusunda, sahabe kıraatine muhalefet etmişler ve rasih ulemanın, müteşabihlerin te'vilini yani tefsirini bilebileceğini söylemişlerdir. Mesela **Dahhak**, İbnu Ebi Hatim'in rivayetine göre, bu konuda şöyle demiştir :

"İlimde rüsuh sahibi olan ulema, onun te'vilini bilirler. Şayet bilemeyecek olsalar, Kur'ân'ın nasihini-mensuhunu, helal ve haram bildiren hükümlerini, muhkem ve müteşabihlerini de bilemezler." [162]

Nevevî (676 h.) bu görüşü tercih etmiş ve gerekçe olarak, Allah Tealanın, kullarına, yarattıklarından kimsenin bilemeyeceği bir şeyle hitab etmesinin anlamsız olacağını söylemiş ve **İbnu Hâcib** (646 h.) te bu görüşü kuvvetli bulmuştur. [163]

Bu görüşün en hararetli savunucularından ve Kur'an-ı Kerim'in nazım ve ma'na üstünlüğünü, dönemindeki muhtelif

---

161- Bk., Abdu'l-Alî Muhammed b. Nizâmuddîn, Fevâtihu'r-Rahamût bi Şerhi Müsellemi's-Subût, Bulak/Mısır, 1324, II, 17-19

162- Süyûtî, Mu'terakü'l-Akrân fî İ'câzi'l-Kur'ân, II, 6

163- Süyûtî, a.y.

ilhadi cereyanlara karşı ilmi ve fikri üslubuyla müdafaa eden büyük alim **İbnu Kuteybe** (276 h.) de şunları söyler :

"Biz Kur'ân'daki müteşabihleri, rasih ulemanın bilemeyeceğini zannedenlerden değiliz. Bu düşünce, ayet-i kerimeyi te'vil edenlerin, dil ve ma'na açısından düştükleri hatadan kaynaklanmıştır. Allah Teala, Kur'ân'da, kullarına fayda vermek ve murad ettiği manayı anlatmak gayesi dışında herhangi bir şey indirmemiştir. Eğer, müteşabihleri Allah'tan başka kimse bilmez dersek, bununla, Kur'anı eleştirenlere konuşma fırsatı ve aleyhimize bir ipucu vermiş oluruz." [164]

Kendi görüş açıları ve taşıdıkları halis niyetleri bakımından haklı olan bu alimler, görüldüğü gibi, Allah'ın Kitabını, O'na layık olmayan hususlardan tenzih gayesini gütmektedirler.[165] Ancak, Kur'an savunulur ve eksikliklerden tenzih edilirken, kendi kurallarına dayanılmadığında, yapılan savunmalar ve serdedilen görüşler, amacına tam ulaşamayacağı gibi, beraberinde yeni problemler de getirir. Nitekim, meseleyi bu tarzda ele alanlar, görüşlerini te'yid etmek üzere, Sahabenin sözkonusu ayeti okurken riayet ettikleri durak mahalline muhalefet etmişlerdir. Çünkü, ayete : "Rasih ulema müteşabihlerin te'vilini bilir." anlamını verebilmek için, (إلاّ اللّه) lafzında durmayıp, (والرّاسخون في العلم)

164- İbnu Kuteybe Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, Te'vîlu Müşkilu'l-Kur'ân, Ahmed Sakr thk., Kahire, 1973/1393, s.98-101

165- Nitekim, Mu'tezile ve Muattıla gibi fırkalar da, başlangıçta, Allah Tealayı tenzihte aşırı gitmekten doğmuş, neticede Kitap ve Sünnette bildirilen ilahi sıfatlar ya reddolunmuş ya da İslamın ruhuna aykırı te'villere tabî tutulmuştur. Halbuki, ilâhî sıfatlar konusu, "Leyse kemislihî şey'un (42 Şurâ 11)" prensibinden hareketle ele alınsaydı, herhangi bir çıkmaza girilmez ve Kur'an-ı Kerim'in ruhundan da uzaklaşılmazdı.

kelamına geçmek gerekir. Bu ise, beraberinde, sahabe kıraatine muhalefet yanında, dil bakımından da birtakım müşkilat getirmiştir.

Bu hususa yukarıda temas etmiştik.[166]

Halbuki ayet-i kerimede, Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği bildirilen **te'vil**'den maksat, **tefsir** değil, **akıbet** ve **hakikat**'tır. Sözkonusu edilen **müteşabih**'ten kasıt ta, ya kıyametin vukuu ve ümmetin eceli gibi gelecekte meydana çıkacak olan gayb olduğu için bilinmesi mümkün olmayan hadiselerdir yahut ta Allah'ın zat ve sıfatlarıya ilgili olup, mahiyetleri aklın bilgi sınırları dışındaki gerçeklerdir. Te'vilini, yani ne vakit vuku bulacaklarını ve mahiyetlerinin ne olduğunu Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği şeyler, işte bu mutlak müteşabihlerdir. Bunların bilinemeyeceğinde ümmet'in icmaı vardır. Ayette sözkonusu edilen husus budur. Bunların bilinemeyeceğini söylemek, Kur'an-ı Kerimde, tefsiri ve anlaşılması mümkün olmayan bazı şeylerin olduğu anlamına gelmez ki, Kur'ân'da anlaşılmayan herhangi bir ayet yoktur anlamını te'min etmek üzere, (إلا الله) lafzı üzerinde durmayıp geçmeğe gerek kalsın ve sahabenin okuyuşuna muhalefet etmeğe lüzum hasıl olsun !

Kur'an ayetlerinin müteşabih olanlarının te'vilinin, **rasih ulema** da dahil hiç kimse tarafından bilinemeyeceğini savunan birinci grup alimler de, sahabe tarafından ayette uygulanan durak yerine riayet ettikleri için bu görüşe kail olmuşlardır. Ancak, onlar da, ayetteki **te'vil** lafzını **tefsir** manasına aldıkları için, Kur'ân'da anlamını Allah'tan başka

---

166- Ayrıca bk., Abdü'l-Alî, Fevâtihu'r-Rahamût, II, 17

kimsenin bilemeyeceği bazı ayetlerin olduğu sonucuna varmışlardır.

Bu arada, meseleyi, İmam Gazali (505 h.) gibi, ikili bir ihtimaliyyet içerisinde ele alıp, problemi, şu şekilde çözümlemek isteyenler de olmuştur : "Buradaki **vav**, atıf harfi midir , yoksa(الا الله) lafzı üzerinde durmak mı daha evladır? Cevabı: Her ikisi de muhtemeldir. Şöyle ki, şayet burada **müteşabih**'ten murad kıyametin vakti ise, durmak evladır. Değilse geçmek gerekir. Çünkü, zahir olan şudur ki, Allah Teala, yarattıklarından hiç kimsenin bilmeye güç yetiremeyeceği bir şeyle Araplara hitap etmiş değildir. 'Madem öyle, sure başlarında kimsenin manasını anlayamayacağı harflerden maksat nedir?' denilecek olursa, deriz ki : Alimler, bu harflerin manalarıya ilgili pek çok izahlar yapmışlardır... Binaenaleyh, Kur'an-ı Kerimde, Arabın anlayamayacağı her hangi bir şeyin olmadığı sabit olmuştur."[167]

Kur'an-ı Kerim, hem iyiyi, hem kötüyü açık olarak göstermiş ve bu hususta, gerekli olan bilgileri, tafsilat derecesinde vermiştir. Böylece, iyiler doğruya erişebilsinler, kötülerin de herhangi bir mazeretleri kalmasın. Genel olarak bütün insanlık için bir açıklama olan Kur'an-ı Kerim, hususiyle iyiler için bir hidayet ve kötüler aleyhine de bir hüccettir.[168] Bundan dolayı, Allah'ın Kitabının temel özelliği, O'nun

---

167- Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzalî, el-Mustesfâ min İlmi'l-Usûl, Bulak/Mısır, 1324, I, 106-107; Bk., el-Butî Dr. Saîd Ramazan, Ahsenu'l-Hadîs, el-Mektebu'l-İslâmî, tsz., s.77-79; İbnu Hazm'ın görüşleri için bk., el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm, Kahire, tsz., I, IV, 491-494

168- 3 Alu İmrân 138

mübin olmasıdır. Yani Kur'an, hem uslubu, hem de ele aldığı konular bakımından **açık'**tır. Nitekim :

"İşte bunlar, apaçık olan Kitab'ın ayetleridir."[169]

"Biz sana Kitabı, herşeyi açıklayıcı olarak ve hidayet, rahmet, müslümanlara müjde olmak üzere indirdik." [170]

İnsanı, iman ve salih amellerle mükellef kılan bir kitabın, elbetteki mübin olması gerekir. Zira, beşerin ebedi mutluluk ya da mutsuzluğu, bu mükellefiyetin iyi anlaşılmasına bağlıdır.

"Size benden bir hidayet geldiği zaman, kim benim hidayetime tabi olursa, o ne sapar, ne de bedbaht olur. Zikrimden yüzçevirene ise, sıkıntı dolu (dar) bir hayat vardır. O'nu, kıyamet günü, kör olarak haşrederiz." [171]

Bu ayette **hidayet** ve **zikir** olarak vasıflandırılan **Kitab**'ın bu özelliklere sahip olabilmesi, O'nun ta'limatının açık olarak anlaşılmasını zaruri kılar. O halde, Kur'ân'dan bazı ayetlerin insanlar tarafından tefsirinin mümkün olamayacağı, dolayısıyla anlaşılamayacağı diye bir şey nasıl sözkonusu olabilir. ?

Bu demek değildir ki, Kur'an ayetlerinin hepsi de aynı derecededir ve okunur okunmaz kolayca anlaşılır ! Elbette ki, Kur'an-ı Kerim'de, el-Cüveyni (478 h.) nin, adına mücmel dediği birtakım **müteşabih** ayetler [172] vardır ki, çok geniş bir kültür, iyi ve etraflı bir düşünme, sağlam bir muhakeme ve

---

169- 26 Şurâ 2; 27 Neml 1; 28 Kasas 2
170- 16 Nahl 89
171- 20 Tâhâ 123-124
172- Cüveynî, el-Burhân, I, 424

kıyas olmadan anlaşılmazlar. Esasen, insanları tedebbüre yani nitelikli düşünmeye çağıran Kur'an-ı Kerim'de bu nevi ayetlerin bulunması, insanların sağlam bir zihin yapısına sahip olmalarını ve iyi düşümelerini gerekli kılacağı için, onları yetiştirici niteliktedir. Diğer taraftan :

"Allah Teala, şer'î ahkamın bir kısmını apaçık, bir kısmını ise kapalı olarak indirmiştir ki, insanlar bunlarla amel etme konusunda birbirlerinden faziletçe üstün olsunlar ve bu kapalı ayetlerden, ictihadlarıyla hüküm çıkarmalarına karşılık sevap alsınlar. Bundan dolayı Allah, hükümlerden bir kısmını açık ve **müfesser** olarak emrederken, bir kısmını da **mücmel** ve **hafi** olarak emretmiştir." [173]

173- Şevkânî, İrşâdu'l-Fuhûl, s.168

III. Istılahta Muhkem ve Müteşabih

Kur'ân'da muhkem ve müteşabih konusunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilir düşüncesiyle, bu iki lafzın ıstılahtaki ma'naları üzerinde de kısaca durmak istiyoruz. Tariflere geçmezden önce şunu belirtmekte fayda vardır: Fıkıh Usulü ıstılahı olan muhkem ve müteşabih ile, Kur'ân'da geçtiği ma'nasıyla **muhkem** ve **müteşabih**, birbirine karıştı- rıldığı için, yapılan ta'rifler genellikle beraberlerinde problem getirmiştir.

Ta'rifler :

1. "**Muhkem** : Delaleti açık, **müteşabih** ise : Delaleti kapalı olan lafızdır. Bundan dolayı, müteşabih içerisine, mücmel ile müşterek te girer.

2. "**Muhkem** : Açık bir ma'na ifade ettiği için nazmı düzgün olan, **müteşabih** ise : Açık bir ma'na ifade etmediği için nazmında devriklik bulunan sözdür.

3. "**Muhkem** : Kendiliğinden veya te'vil yoluyla ma'nası açık olan, **müteşabih** : Allah Teala'nın ilmini kendi zatına tahsis ettiği şeydir.

4. **Muhkem** : Tek bir ma'nâya ihtimali olan, **müteşabih** : Çeşitli manalara ihtimali olan sözdür." [174]

5. **Muhkem** : Te'vili bilinen, ma'nası anlaşılıp tefsir edilen, mübhem : Zahiri bilinmesine rağmen, tasavvurunda, tafsilinde ve hakikatını anlamada aklın durakladığı şeydir. **Müteşabih** : İki veya daha çok ma'naya ihtimali olup,

---

174- Şevkânî, İrşâdu'l-Fuhûl, s.31-32

bunlardan birini açık ve kat'i olarak ta'yin eden bir açıklayıcı da bulunmayan lafızdır." [175]

6. "**Muhkem** : Ma'nası bilinip muhtevası kavranan, **müteşabih** ise: **mücmel** olandır."[176] "Mücmel : Usulcülerin ıstılahında mübhem demektir. **Mübhem** ise : Manası anlaşılmayan, söyleyenin maksad ve muradı idrak olunamayan şeydir." [177]

7. "Muhkem'in iki anlamı vardır :

1- Ma'nası açık olan ve kendisinde işkal ve ihtimal bulunmayan lafızdır.

2- Ya kendisi bizzat açık olduğu için yahut ta, çelişki ve devrikliği olmamakla beraber te'vil edildiği için muntazam bir tertibe sahip olup açık ve düzgün bir ma'na ifade eden lafızdır. Ancak, **muhkem**'in bu türü, **müteşabih** lafzın değil, bozuk ve devrik lafzın karşıtıdır. **Müteşabih**'e gelince :

a- Müşterek lafızlar hakkında kullanılabilir. Mesela, şu ayetlerde geçen (kuru'), (nikah bağını elinde bulunduran kimse) ve (dokunma) sözlerinde olduğu gibi:

'Boşanan kadınlar, üç kuru' süre beklerler.' [178]

'Mehirlerini tayin edip te zifaftan önce boşadığınız kadınlara, mehirlerinin yarısın verin. Ancak, kadınla veya nikah bağını elinde tutan kimse bağışlayıp vazgeçerse o başka.' [179]

... Yahut, kadınlara dokunmuş ta su bulamamışsanız, temiz toprağa teyemmüm edin.' [180]

175- Butî, Ahsenu'l-Hadîs, s.76
176- Cüveynî, el-Burhân, I, 424
177- A.e., I, 419
178- 2 Bakara 228
179- 2 Bakara 237
180- 4 Nisâ 43; 5 Mâide 6

"Bu ayetlerde geçen (kuru') sözü : Arap dilinde hem "aybaşı", hem de "aybaşından temizlenme"; (nikah bağını elinde bulunduran kimse) sözü : Hem "koca" hem de "kadının velisi"; (dokunma) sözü de : Hem "gerçekten dokunma", hem de "cima" anlamına gelir. Bundan dolayı, müşterek olan bu lafızlara **müteşabih** demek caizdir. Diğer taraftan :

b- **Müteşabih** sözü, Allah'ın sıfatları hakkında varid olup ta, zahiren cihet, teşbih ve tecsim zannı uyandırdığı için te'vile ihtiyaç gösteren lafızlar hakkında da kullanılır." [181]

181- Gazzâlî, el-Mustesfâ, I, 106

SONUÇ

Kur'anı anlamada hiçbir şey , O'nun bizzat kendi mantığı kadar önemli değildir. Herşey kendi kurallarıyla kaim olduğu gibi, Kur'an tefsiri de kendi öz prensipleriyle kaimdir. Kur'an-ı Kerim'in ortaya koymayı amaçladığı inanç ve hayat düsturlarına, ancak kendi kurallarına riayet edilerek ulaşılabilir. Bunun ilk şartı, insan düşüncesinin çeşitli sebepler ve muhtelif saiklerle ortaya koyduğu kıstaslara hemen kapılmadan, Kitabullah'ın kendi kıstaslarını yine kendi bünyesinde arayarak bulmak ve bunlarla O'nu anlamağa yönelmektir. Çeşitli ekollerin ve bu ekollere ait kavram ve ıstılahların inhisarında Allah'ın Kelamını anlamak mümkün değildir. Bu yanlış metodla ancak, Allah'ın Kitabı başka fikirlerin sözcülüğüne zorlanmış olur.

Tefsir İlmi'nde, Kur'ân'ın istediği anlamda yeniliklerin önünü kapatan engellerin başında **ıstılahlar** gelir. Istılahlar insan zihninde, ait oldukları ilim ve fenlerle ilgili belli statik ma'nalar çağrıştırdıkları için, Kur'an-ı Kerim'e bunların eşliğinde yönelindiğinde, **murad-ı İlahi**'ye değil, başka şeylere ulaşılır.

Kur'an arapça olmasına rağmen, kendi siyak ve ma'na sistemi, çoğu kez Arap dilinin hususi seyrini aşar ve ona baskın çıkar. Bilhassa **nüzul sebepleri** gibi Kur'ân'ın kendi orijinal birtakım müesseseleri, O'nu doğru anlamada çok önemli rol oynarlar.

Bu gerçekler gözardı edildiğindendir ki, bizim araş- tırma konumuzu teşkil eden **te'vil kelimesine**, Kur'anî siyak

içerisindeki asli anlamı verilmemiş ve bu kelimenin ıstılâhî ma'nasına bakılarak, tefsirde ciddi bir buhrana yol açılmıştır.

Te'vil sözü Kur'an-ı Kerim'de : "birşeyin akıbeti, varacağına varması, mahiyet ve hakikatı" anlamına gelmesine ve bunu ifade eden ilk dönemlere ait pekçok sahih rivayet bulunmasına rağmen, bu kelimenin ıstılahtaki "te'vil ve tefsir" ma'nasına göre birçok Kur'an ayeti yorumlanmış ve en mühimmi, **Alu İmran Suresi**'ndeki ayetin tefsirinde fahiş bir hata yapılmıştır. Bu hata, sadece tek bir ayetin yanlış anlaşılmasına münhasır kalmamış, fakat tüm Kur'anı ilgilendirmiştir. Çünkü buna göre : "Kur'ân'da tefsiri mümkün olmayan birtakım ayetler vardır." gibi, Allah'ın Kitabı'na layık olmayan bir özellik icad edilmiştir.

Alu İmran Suresinin sözkonusu yedinci ayetinde: "Kıyametin ne zaman kopacağı, kıyamet öncesi ve sonrası ne gibi gaybi olayların vuku bulacağı, Yahudiler için merak konusu olan Muhammed Ümmeti'nin ecelinin ne zaman geleceği ve Hıristiyanlar için merak konusu olan Allah'ın zat ve sıfatlarıyla ilgili birtakım hakikatlerin mahiyet ve keyfiyetleri" gibi, belli birkaç hususa müteallık **mutlak müteşabihlerin**, Allah'tan başka hiç kimse tarafından bilinemeyeceği anlatıldığı halde, Kur'ân'da, kapalı (**mücmel ve müteşabih**) bazı ayetlerin olduğu ve bunların tefsirlerinin yapılamayacağı zan ve iddia edilmiştir. İşin garibi, selefin ve Ehl-i Sünnet cumhurunun bu fikirde olduğu söylenmiştir. Halbuki, seleften gelen rivayetlerin kahir ekseriyeti, Kur'ân'daki **te'vil** kelimesinin "**tefsir**" değil, "hakikat ve akıbet" ma'nasına geldiğini ifade

etmektedir.

Bu nahoş iddiaya karşı çıkılmış ve Allah'ın, Kur'ân'da haşa muhataplarca anlaşılmayacak bir şeyi inzal etmesinin mümkün olmayacağı, akli ve mantıki delillerle izaha çalışılmış, ancak bu izahlarda da yine sözkonusu **te'vil** lafzının Kur'ân'da ki ma'nası gözönünde bulundurulmadığı için, mesele problem olmaktan kurtulamamıştır.

Biz, Kur'anı anlamada önemli bir problem teşkil eden bu meseleyi, sonraki dönemlerin ıstılah ve anlayışlarının inhisarına girmemiş olan ilk dönem halis arapçasına, seleften gelen sahih rivayetlere ve en önemlisi Kur'ân'ın kendi bütünlük ve siyakına tutunarak, gücümüz nisbetinde çözüme kavuşturmaya gayret ettik.

Neticede, zaten tefsir ve yoruma konu teşkil etmeyen yukarıda belirttiğimiz belli birkaç **mutlak müteşabih** olan ve hakikatın te'vilinin, yani ileride neye müncer olacağı ve tezahür edeceğinin Allah'tan başka kimse tarafından bilinemeyeceğini, dolayısıyla bu birkaç hususla ilgili olanlar dışındaki tüm Kur'an ayetlerinin **muhkem** olduklarını ve bunlardan bazılarının, bazı kimseler için ıstılâhî anlamda mücmel ve müteşabih olabileceğini fakat bunun **nisbî** bir şey olup kimilerince de **mücmel** ve **müteşabih** olmayacağını ve Allah'ın Kitabının tamamının, samimiyet ve salahiyet sahibi seçkin kimselerce tefsir ve beyan edilebileceğini ortaya koymağa çalıştık.

KAYNAKLAR

ABDU'Ş-ŞEKÛR (1119 h.) : Muhibbullâh b. Abdiş-Şekûr el-Bihâri el-Hindî, Musellemu's-Subût, Bulak/ Mısır, 1324, I-II. C.

BUHÂRÎ (256 h.): Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buharî, el-Câmiu's-Sahîh, el-Âmira (İstanbul), 1315, I-VIII C.

CERRAHOĞLU: Prof. Dr. İsmâil Cerrahoğlu, Ankara, 1976.

CEVHERÎ (453 h.): Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, es-Sıhâh, Kahire, 1956, 1956/1376, I-VI C.

CÜRCÂNÎ (816 h.): Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Curcânî, Ta'rifât, Derseâdet, 1318

CÜVEYNÎ (478 h.) : el-İmâm el-Harameyn Ebu'l-Meâlî Ab dulmelik b. Abdillâh el-Cuveynî, el-Burhân fhi Usûli'l-Fıkh, Dr. Abdülazim ed-Dîb thk., Kahire, 1400, I-II C.

DÂRİMÎ (255 h.) Ebu Muhammed Abdullah b. Abdirrahman ed-Dârimî, Sünen, Kahire, 1966/1386, I-II C.

EBU HAYYÂN (754 h.) : Ebû Abdillah Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyan el-Endelusi, el-Bahru'l-Muhit, 1329, Mısır, es-Seâde, I-VII C.

EBU UBEYDE (210 h) : Ebu Ubeyde Ma'mer b. el-Musennâ et-Teymî, Mecâzu'l-Kur'ân, Fuâd Sezgin thk., Mısır, 1955/ 1374, I

ELMALILI (1942 m.) : Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dîni Kur'an Dili, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979, I-IX C.

EZHERÎ (370h) : Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, Tehzîbu'l-Luğa, Abdusselâm Hârun thk., Kahire, 1967, I-XVI C.

FERRÂ (207 h.): Ebû Zekerriyâ Yahyâ b. Ziyad el-Ferrâ, Meâni'l-Kur'ân, Beyrut, 1980, I, III C.

FÎRÛZÂBÂDÎ (817) : Muhibbuddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîruzâbâdî, el-Kamûsu'l-Muhît ve'l-Kabûsu'l-Vasît, I-C.I-IV.

GAZZALİ (505 h.) : Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzali, el-Mustasfa min İlmi'l-Usûl (Fevâtihu'r-Rahâmut'la birlikte), Bulak, 1324, I-II C.

İBNU CÜZEY (741 h.) : Kitâbu't-Teshîl li Ulumi't-Tenzîl, Kahire, Tsz., I-IV

İBNU FARİS (395 h.) : Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyya, Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa, Abdüsselam Harun thk. Mısır, 1969/1389-11972/1392, I-VI C.

İBNU HACER (852 h.) : el-Hafız Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalani, Fethu'l-Barî bi Şerhi Sahihi'l-Buharî, M.F. Abdülbâkî thk., ısır, 1379, I-XIII C.

İBNU HANBEL (241 h.) : Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, Mısır, 1313, I-VI C.

İBNU HAZM (456 h.) : el-Hafız Ebu Muhammed Ali b. Muhammed b. Hazım el-Endelusi, el-İhkam fî Usûli'l-Ahkâm, Kahire, I-V C.

İBNU HİŞAM (213) : Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meafiri, es-Siratu'n-Nebeviyye, Kahire, 1955/ 1375, I-IV C.

İBNU KESİR (774) : el-Hafız İ'mâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Kesir el-Kureyşi ed-Dimeşki, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, Beyrut, 1966/1385, I-VII C.

İBNU KUTEYBE (276) : Ebu Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe, Te'vilu Muşkili'l-Kur'an, Kahire, 1973/1393.

İBNU MANZUR (711) : Muhammed b.Mukarrem b. Ali b. Manzur el-Ensârî el-İfrikî, Lisânu'l-Arab, Bulak, 1300.

İBNU SELLÂM (232 h.) : Muhammed b. Sellâm el-Cumehî, Tabakaatu Fuhuli'ş-Şuarâ, Mahmûd Şâkir thk ve şrh., Kahire, 1974/1394, I-IIC.

İBNU TEYMİYYE (728 h) : Takıyyuddîn Ahmed b. Abdil-Halîm b. Teymiyye el-Harrânî, Mecmûu Fetâvâ Şeyhi'l-İslâm b. Teymiyye, Abdurrahman b. Kâsim nşr. 1398, I-XXXVII C.

Mukaddime fi Usuli't-Tefsir, Dr. Adnân Zerzûr thk., Beyrût, 1972/1392.

KÂSİMÎ (1914 m.) : Muhammed Cemaluddîn elKasimsm Mehâsinu't- Te'vil, M.F. Abdülbâkî thk., ısır, 1957/1376, I-XVII C.

KURTUBÎ (671 h.) : Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'ân, ısır, 1952/1372, I-XX C.

MAKDİSİ (1033 H.) : Zeynuddîn Mer'ıyy b. Yusuf el-Kermî el-Makdisî el-Hanbelî, Ekâvilu's-Sikât fi Tevili'l-Esmâ ve's-Sıfat ve'l-Ayati'l-Muhkemat ve'l-Müteşabihat, Şuayb el-Anaut thk. Beyrut, 1985/1406.

MALATİ (803 h.) : Yusuf b. Musa b. Muhammed Ebu'l-Mehâsin Cemâluddîn el-Malatî, Şerhu'l-Akîdeti't-Tahaviyye, Beyrut, 1391.

MALİK (179 h.) : el-İmâm Mâlik b. Enes, el-Muvatta', M. F. Abdulbaki thk., Tsz.

MÜSLİM. (61) : Müslim b. Haccac el-Kuşeyri, el-Câmiu's-Sahih, M.F. Abdülbaki thk., Mısır, 1955/1374, I-V C.

NEDVİ: Abdülbâri en-Nedvi, Bene't-Tasavvuf ve'l-Hayât, Beyrut/Dimeşk, 1963/1383.

NİZAMUDDİN (1874 m.) : Fevâtihu'r-Rahamut bi Şerhi Musellemi's-Subut (el-Mustesfa ile birlikte), Bulak, 1324, I-II C.

SALİH (1986 m.) : Subhi Salih Dr., Ulumu'l-Hadis ve Mustalahuhu, Beyrut, 1384/1965.

ŞEVKANİ (1255 h.): Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîkı'l-Hakkı min İ'lm'il-Usul, Mısır, 1937/1356.

TABERÎ (310 h.) : Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberi, Camiu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an, Bulak, 1323, I-XXX C.

TEHANEVİ (1158 h.) : Muhammed Ali b. Ali et-Tehanevi, Keşşafu Istılâhâti'l-Funun, Kalküta, 1862, I-II C.

TİRMİZİ (279 h.) : Ebu İsa et-Tirmizi, Sünen, 1934/1353 I-V C.

VAHİDİ (468 h.) : Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vahidi en-Neysaburi, Esbabu'n-Nüzul, Kahire, 1968/1388.

ZEBİDİ (1205 h.) : Muhibbuddin es-Seyyid Muhammed Murtaza el-Huseyni ez-Zebidi, Tacu'l-Aruz min Cevahiri'l-Kâmus, 1360, I-X C.

ZEHEBİ (1978 M.): Muhammed Huseyn ez-Zehebi, et-Tefsir ve'l-Mufessirun, Kahire, 1961/1381, I-III C.

ZEMAHŞERİ (538 h.) : Carullah Ebu'l-Kaasim Mahmud b. Ömer, Esasu'l-Belağa, Kahire, 1960.

el-Keşşaf an Hakaikı't Tenzil ve Uyuni'l-Ekâvil fi Vucuhi't-Te'vil, Beyrut, tsz., I-III C.

el-Fâik fi Garibi'l-Hadis, Mısır, tsz., I-II C.

ZERKEŞİ (794 h.) Bedruddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Mısır, 1957/1376, I-IV C.

ZEYDAN : Dr. Abdülkerîm Zeydân, el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh, Bağdâd, 1977/1397.

EK

BUTİ : Muhammed Saîd Ramazân el-Butî, Ahsenu'l-Hadîs, el-Mektebu'l-İslâmî, tsz.

KATİP ÇELEBİ (1076 h.) : Hacı Halife Mustafa b. Abdil-l lâh, Keşfu'z-Zunun an Esâmi'l-Kütubi ve'l-Funûn, M. Şerefeddin Yaltkaya ve Kilisli Rifat nşr., İstabul, 1941/1360, I-II C.

MATURİDİ (333 h.) : Ebu Mansur Muhammed, Te'vilât, Konya Yusufağa Kütüphanesi, yazma, no : 5552.

SUYUTİ (911 h.) : Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebîbekr, Mu'terakü'l- Akrân fî İ'câzi'l-Kur'ân, Ali Muhammed el-Becâvî thk., Dâru'l-Fikri'l-Arabî, tsz., I-III C.

ZERKÂNİ : Muhammed Abdü'l-Azîm, Menâhilu'l-İ'rfân fî Ulûmi'l-Kur'ân, Mısır, tsz., I-II C.